
SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Z OBSAHU:

KILIÁNOVÁ, G. - POPELKOVÁ, K. - VRZGULOVÁ, M. -
ZAJONC, J.: Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko-uhorská
monarchia slovom a obrazom“

LETAVAJOVÁ, S.: Tradičný vzťah afgánskeho muža a ženy a jeho
zmeny na pozadí občianskej vojny

PODOBA, J.: Modernizácia na prelome storočí

ROZHOVOR S GÁBOROM BARNOM

Preklady: Mária Kadrliaková

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.elis.sk>

HLAVNÝ REDAKTÖR

Gabriela Kiliánová

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

REDAKČNÁ RADA

Lubica Droppová, Gyivicsán Anna (MR), Martin Kanovský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Paríková, Prof. Ján Podolák, Peter Salner, Zdeněk Uherek, (ČR), Miroslav Válka (ČR).

Slovenský národopis

ČASOPIS ÚSTAVU ETNOLÓGIE SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

VYDAVATEĽSTVO SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.
BRATISLAVA

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ŠTÚDIE

- Kiliánová, Gabriela - Popelková, Katarína - Vrzgulová, Monika - Zajonc, Juraj: Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom“..... 5
- Letavajová, Silvia: Tradičný vzťah afgánskeho muža a ženy a jeho zmeny na pozadí občianskej vojny..... 32

DISKUSIA

- Rozhovor s Gáborom Barnom (Magdaléna Paríková)..... 46
- Podoba, Juraj: Modernizácia na prelome storočí..... 65

VYHRADENÉ PRE

- Klímová, Dagmar: Něco z toho, o čem se nedalo padesát let psát, ani to na našem pracovišti archivovat..... 76

MATERIÁLY

- Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom: Nitrianska župa..... 79

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSÝ

- Životné jubileum PhDr. Dagmar Klímovej, CSc. (Hana Hložková, Zora Vanová - čová)..... 102
- Pozdrav Petrovi Salnerovi (Daniel Luther).... 104

- Lepoglava 2000: Čipka na oltaru (Juraj Zajonc)..... 105
- Výstava a publikácia o Spolku Izabella (Juraj Zajonc)..... 108
- Obrazčiky z istoriji Pudkarpats'kych Rusinuv (Peter Žeňuch)..... 110
- Lévi-Strauss a jeho obrazy. Nad slovenským prekladom Štrukturálnej antropológie (Miroslav Marcelli)..... 120

RECENZIE-ANOTÁCIE

- J. Liszka: Állittatott keresztyáni buzgóságbul (Ján Botík)..... 126
- Sląsk - Schlesien - Slezsko. Przenikanie kultur (Rastislava Stoličná)..... 127
- J. Banck-Burgess: Hochdorf IV. (Juraj Zajonc)..... 130
- V. Belaj: Die Kunde vom Kroatischen Volk (Rastislava Stoličná)..... 132
- Piesňové žánre v tradičnej hudobnej kultúre (Eva Krekovičová)..... 133
- P. Kowalski: „Zwierzoczkoupiory, wampiry i inne bestie“ (Tatiana Bužeková)..... 136
- R. Steidl: O smrti (Margita Jágrová)..... 138
- S. Niebrzegowska: Przestrach od przetrachu - Rostliny v ľudových prekazach ustnych (Hana Hložková)..... 139
- Pokyny prispievateľom..... 140

STUDIES

K i l i á n o v á, Gabriela - P o p e l k o v á, Katarína - V r z g u l o v á, Monika - Z a j o n c, Juraj: Slovakia and Slovaks in the Work: „The Austro-Hungarian Monarchy in Word and Image“..... 5

L e t a v a j o v á, Silvia: Traditional relationship of the Afghan man and woman and its changes in the background of a civil war... 32

DISCUSSION

Interview with Gábor Barna (Magdaléna P a r í k o v á)..... 46

P o d o b a, Juraj: Modernisation at the turn of centuries 65

RESERVED FOR

K l í m o v á, Dagmar: Something from that, what was 50 years prohibited to write about and to archive at our institut..... 76

MATERIALS

"The Austro-Hungarian Monarchy in Word and Image": District of Nitra..... 79

NEWS-HORIZONS-GLOSSARY

Jubilee of PhDr. Dagmar Klímová, CSc. (Hana H l ô š k o v á, Zora V a n o v i - č o v á)..... 102

Greetings to Peter Salner (Daniel L u t h e r)... 104

Lepoglava 2000: „Čipka na oltaru“ (Juraj Z a - j o n c)..... 105

Exhibition and publication on Association Izabella (Juraj Z a j o n c)..... 108

„Obrazčiky z istoriji Pudkarpats'kych Rusinuv“ (Peter Ž e ň u c h)..... 110

Lévi-Strauss and his pictures. On the Slovak translation of Structural Anthropology

(Miroslav M a r c e l l i)..... 120

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS

126

SLOVENSKO A SLOVÁCI V DIELE „RAKÚSKO-UHORSKÁ MONARCHIA SLOVOM A OBRAZOM“

(K formálnej a obsahovej analýze textov a vyobrazení z pohľadu slovenskej etnológie na konci 20. storočia; percepčia diela súdobou slovenskou spoločnosťou a národopisom)

GABRIELA KILIÁNOVÁ - KATARÍNA POPELKOVÁ -
MONIKA VRZGULOVÁ - JURAJ ZAJONC

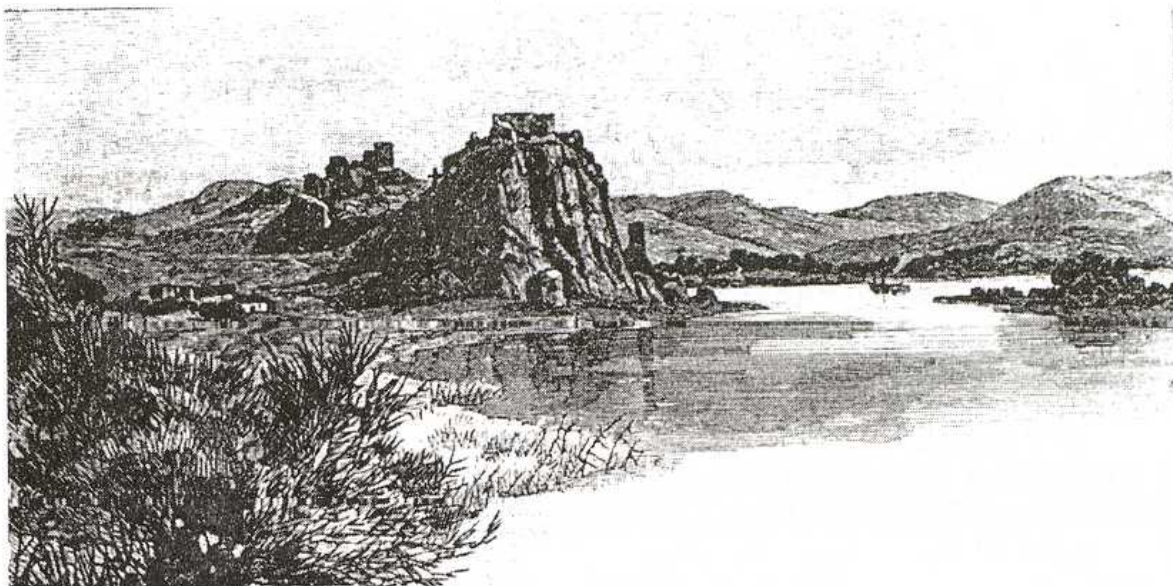
PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc., PhDr. Katarína Popelková, CSc., PhDr. Monika Vrzgulová, CSc., PhDr. Juraj Zajonc, CSc.

The Slovak ethnology did not pay much attention to the comprehensive Encyclopedia "The Austro-Hungarian Monarchy in Word and Image" which was published in the years 1892 – 1902 in German and Hungarian language in Vienna and Budapest. This piece discusses the volumes devoted to the territory of contemporary Slovakia and analyzes the content, style and form of texts and images. The Encyclopedia can be understood as a special source of historical information about the culture and way of life of the inhabitants of Slovakia. It gives a relative correct data on the status of Slovaks among other nations, nationalities and ethnic groups in former Habsburg Monarchy on the turn of 19th and 20th century.

Kľúčové slová: monografia Rakúsko-Uhorska, modernizácia, obraz Slovákov, obraz Slovenska, národopisné pramene, dejiny etnografie
Key words: monography on Austro-Hungarian Monarchy, modernisation, image of Slovaks, image of Slovakia, ethnographic sources, history of ethnology

Rozsiahle dielo o Rakúsko-uhorskej monarchii, ktoré vzniklo na prelome 19. a 20. storočia, nebolo a nie je súčasným bádateľom v našej vednej disciplíne všeobecne a hlbšie známe.¹ Preto sme uvítali možnosť zapojiť sa do medzinárodného projektu venovaného tomuto dielu, ktorý nám o. i. umožnil zaoberať sa jeho významom pre slovenskú etnografiu na konci 20. storočia.² Základnou metódou skúmania *Encyklopédie Monarchie*, ako sme dielo pracovne nazvali,³ bola formálna a obsahová analýza textov a vyobrazení v častiach týkajúcich sa územia Slovenska. Upriamením pohľadu na toto dielo ako celok sa súčasne otvoril nový pohľad na vývoj poznávania spôsobu života a kultúry obyvateľov územia Slovenska.

Obr. 1 Dva pohľady na Devín: v úvode k Uhorsku (prvý zväzok časti Uhorsko) je Devín zobrazovaný v pohľade z Devínskej Kobyly a je tu označený ako brána do Uhorska (HUNFALVY 1888: [9]-10); v záhlaví kapitoly o Bratislavskej župe (piaty zväzok časti Uhorsko) vidno hrad v pohľade z rakúskeho územia. Podľa textu ide o „Ústie Moravy pri Devíne“. Siluete Devína už dominuje milénárny stĺp vztýčený v ruinách hradu v roku 1896 pri príležitosti milénárnych osláv (ORTVAY 1898: [177]).

Dielo *Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom* (v origináli s nemeckým názvom *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* alebo s maďarským názvom *Az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képen*) patrí k najrozsiahlejším vlastivedným encyklopedickým prácam o habsburskej monarchii z prelomu 19. a 20. storočia. Vzniklo na podnet korunného princa Rudolfa Habsburského (1858-1889), ktorý si želal vydať "ein wahres Volksbuch" (skutočnú ľudovú knižku) pre každého obyvateľa monarchie.⁴ Rudolf sa aktívne zapájal do prípravných a neskôr aj do redakčných prác až do svojej predčasnej smrti v roku 1889. Po jeho smrti prevzala záštitu nad dielom vdova princezná Štefánia.

Za základ štruktúry *Encyklopédie Monarchie* bol zvolený geografický princíp, ktorý rešpektoval administratívne územné členenie štátu. Dielo je rozdelené na paralelné zväzky z rakúskej a uhorskej časti monarchie, z ktorých každý je venovaný jednej krajine, oblasti (spracovanej prípadne do dvoch dielov vydaných v samostatných knižných zväzkoch).⁵ Zväzky jednotlivých krajín, oblastí mali rovnakú štruktúru: prehistória, história, geografia, etnografia,⁶ hudba, literatúra a divadlo, architektúra a umenie, národné hospodárstvo.

Rovnako ako v štruktúre, tak aj v organizácii tvorby diela sa odrážala duálna podoba Rakúsko-Uhorska. Na jeho príprave a vydávaní pracovali dve redakcie - jedna vo Viedni a druhá v Budapešti. Dielo vydávali v rokoch 1886 až 1902 v dvoch rovnocenných jazykových mutáciách, v nemčine (24 knižných zväzkov) a v maďarčine (21 knižných zväzkov). Texty mali byť dôsledne rovnaké. Avšak ako ukázali výskumy historikov, z politických a nacionálnych dôvodov to celkom tak nebolo (WEIGAND 2001). Medzi maďarským (uhorským) a nemeckým (rakúskym) vydaním je rozdiel aj v počte knižných zväzkov a u niektorých aj v

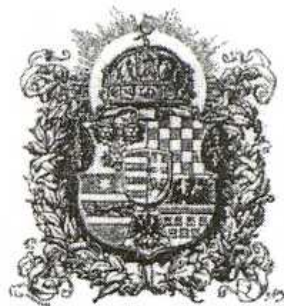
rokoch vydania.⁷ Dielo má približne 12 000 strán a tvorí ho 587 statí od odborníkov zo všetkých kútov monarchie. Na obrazovej zložke *Encyklopédie Monarchie* pracovalo 264 umelcov (JOHLER 2001). Jednotná forma vyobrazení (realistické zobrazenie až s fotografickou precíznosťou), námety, ako aj technika drevorytu dopomohli k ucelenému výzoru diela. Použitie drevorytu v čase už jestvujúcej a pomerne rozšírenej novej techniky - fotografie, ktorá by lepšie splnila úlohu požadovanej presnosti ilustrácií, prispelo k tradičnému a solídному výzoru encyklopédie (BENDIX 2001).

Strategickým cieľom, ktorý viedol korunného princa Rudolfa v polovici 80. rokov 19. storočia k iniciovaniu tohto monumentálneho diela, bolo zachovanie integrity ríše Habsburgovcov v Európe. Politický program tvorby a propagácie vlasteneckého "štátneho nacionalizmu" bolo potrebné naplniť dokladmi o histórii a vývoji jednotlivých národov a skupín obyvateľov, osobitostiach ich spôsobu života a ich prínosu pre monarchiu ako celok. Spomínané reálie bolo potrebné poskytnúť čitateľovi zrozumiteľným štýlom v kompaktnej, a zároveň v reprezentatívnej podobe. Odstredivej sile mohutnejúcich národných hnutí mal byť do cesty postavený pocit solidarity, spolupatričnosti a láska k spoločnej vlasti, vychádzajúca z poznania a uvedomenia si užitočnosti spolužitia a "pestrosti v jednote" (JOHLER 2001).

Táto stratégia, vyplývajúca z obavy Habsburgovcov zo straty dominantného postavenia v monarchii, nebola koncom 19. storočia v jej špecifickom duchovnom a politickom prostredí jedinou. Osobitnú stratégiu sledovali politickí predstavitelia Uhorska: tak v rovine vzťahov k Rakúsku, ako aj vo vzťahu k ostatným národnostiam v uhorskej časti monarchie. Súčasne tu existovali emancipačné snahy kultúrnych a politických reprezentácií nemad'arských národov, nepodieľajúcich sa na správe štátu, ktoré sa logicky obávali straty národnej identity.⁸

Formujúce sa národné vedné disciplíny, medzi nimi aj etnografia, resp. národopis, zohrávali vtedy v centrálnej Európe často významnú politickú rolu. Zameriavali sa programovo na zhromažďovanie, uchovávanie a štúdium dokladov o historickej a kultúrnej kontinuite národov. Zhromaždené poznatky sa ako hodnoty a symboly stávali stavebnými prvkami pocitu svojbytnosti a spolupatričnosti. Slúžili pri tvorbe národných ideológií a pri politickej argumentácii. Sledovanie okolností vzniku, výslednej podoby i pôsobenia tohto monumentálneho diela je podnetné aj v kontexte vývoja našej vednej disciplíny. Predovšetkým vtedy, ak

Obr. 2 Znak rakúskeho cisárstva je zobrazený na titulnom liste každého zväzku rakúskeho vydania a znak uhorského kráľovstva na zväzkoch uhorského vydania diela. Pokým v uhorskom vydaní ide o štátny znak, v rakúskom vydaní je tento súčasťou znaku tlačiarne, ktorá rakúske vydanie diela vytlačila (Cisársko-kráľovská dvorná a štátna tlačiareň).

si uvedomíme, že v dobe jeho vzniku sa slovenský národopis nachádzal v romanticko-obrodenskej nacionalistickej fáze (KILIÁNOVÁ 1998:41) a bol poznačený bojom Slovákov za národné práva. Predstavitelia slovenského národného hnutia orientovali svoj záujem na kultúru ľudu: roľnícky ľud ako predstaviteľ jadra národa. Etnografia ako vedná disciplína sa formovala tak zo spontánnych záujmov jednotlivcov, ako aj z programovej podpory národných emancipačných snáh Slovákov v Uhorsku. Jej teoretická úroveň práve preto zostávala na pozíciách osvietencko-racionalistickej epochy konca 18. storočia. Prvky kritického pozitivizmu v zberateľskej a interpretačnej činnosti nachádzame len ojedinele. *Encyklopédia Monarchie* svojím štatisticko-vlastivedným zameraním a súčasne dôrazom na vyzdvihnutie kultúrnych osobitostí sa sčasti približovala k záujmom vtedajšieho národopisu. Na druhej strane sa toto dielo aj vďaka osobe iniciátora i podriadením sa spomínanému politickému cieľu neodlišovalo v dobe svojho vzniku od množstva prác o obyvateľoch Horného Uhorska, resp. Slovenska, ktoré vznikali mimo slovenskej národopisnej spisby (URBANCOVÁ 1987:249 a n.).

Formálna a obsahová analýza textov a vyobrazení

Na prelome 19. a 20. storočia bolo územie dnešného Slovenska súčasťou Horného Uhorska - širšieho geopolitického celku, ktorý bol integrálnou časťou Uhorska existujúceho v rámci Rakúsko-uhorskej monarchie.⁹ Územie dnešného Slovenska zaberalo väčšinu severnej časti Uhorska, pričom vtedajšie severné a západné hranice boli zároveň hranicami krajinskými. Župy na juhu a východe, ktoré tvorili na prelome 19. a 20. storočia celistvé územia, sa dnes nachádzajú na územiach Slovenska a Maďarska, Slovenska a Ukrajiny.¹⁰ Územie týchto žúp nebolo a nie je ani dnes etnicky homogénnym celkom. Obývali ho Slováci, Maďari, Nemci, Rusíni a ďalšie etnické skupiny.

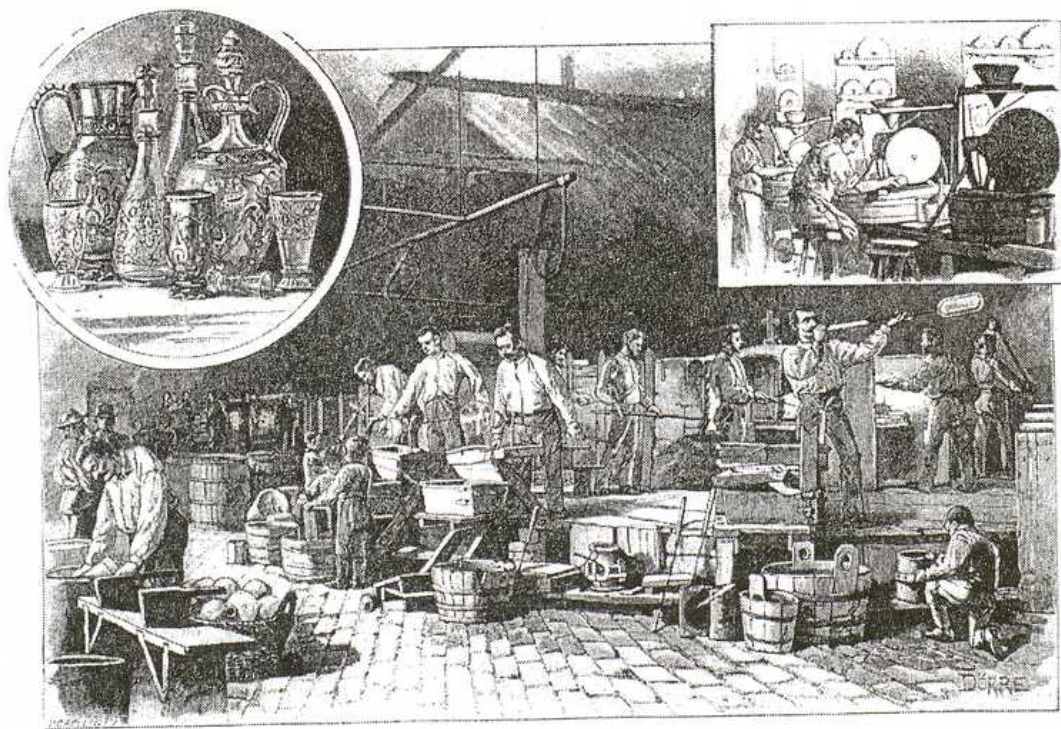
Keďže administratívno-správne územie s názvom Slovensko v čase tvorby diela neexistovalo, nebol dôvod sústrediť reálie týkajúce sa dnešného Slovenska do samostatného zväzku.¹¹ Údaje o Slovákoch a území dnešného Slovenska na prelome 19. a 20. storočia sa nachádzajú predovšetkým v dvoch zväzkoch časti diela o Uhorsku,¹² ktorá celkovo obsahuje 8 knižných zväzkov. Texty a vyobrazenia v spomenutých dvoch zväzkoch boli objektom našej analýzy. Zamerali sme sa pri nej na (1.) samostatné kapitoly o Hornom Uhorsku a

hornouhorských Slovákoch, (2.) na kapitoly o župách Horného Uhorska ležiacich na dnešnom území Slovenska, (3.) na slovensko-maďarskom a slovensko-ukrajinskom rozhraní a (4.) na state o Rusínoch a Palócoch.

Našou snahou bolo oboznámiť sa so štruktúrou týchto kapitol, okruhom a povahou reálií, ako aj s ich autorskou interpretáciou. Preto sme považovali za dôležité zistiť na základe biografických údajov zameranie a postavenie jednotlivých autorov vo vtedajšej uhorskej spoločnosti. Už zoznam autorov kapitol, ktoré nás zaujímali, obsahuje príznačné informácie: sú v ňom osobnosti lojálne s maďarskou vládou i odborníci a vedecké kapacity pracujúce v službách Uhorska na významných postoch, ktorí zodpovedali modernej liberálnej orientácii korunného princa Rudolfa (JOHLER 2001). Autori síce zväčša pochádzajú z územia dnešného Slovenska, ale na rozdiel od vtedajších predstaviteľov tvoriacej sa slovenskej národopisnej vedy stáli na štátnych uhorských pozíciách. Okrem sumy poznatkov disponovali aj významnými kontaktmi vo vedeckej a spoločenskej sfére vtedajšieho Uhorska.¹³ V tejto súvislosti však treba upozorniť na autorov líšiacich sa od menovaných svojimi názormi aj aktivitou. Bol to predovšetkým autor podkapitoly o odeve Slovákov Pavol Socháň, ktorý bol už v dobe vzniku *Encyklopédie Monarchie* jednou z najvýznamnejších osobností slovenského národopisu. Druhým bol Samuel Czambel, ktorý vypracoval stať o slovenskom jazyku a literatúre. Historiografia našej vednej disciplíny považuje tieto dve osobnosti, na rozdiel od ostatných autorov, za svoju súčasť.¹⁴

Autori sa v kapitolách o jednotlivých župách pridržali identickej štruktúry, aby tak naplnili celkový štatisticko-vlastivedný zámer diela. Po všeobecnej charakteristike územia župy

Obr. 3 Sklárska fabrika v Uhrovci - Sklárska huta - Sklené nádoby s uhorskými ozdobami - Detail brúsiarne (LOVCSÁNYI 1898b: 323). Aj pri prezentácii priemyselnej výroby sa aspoň v detailoch akcentoval uhorský duch

Obr. 4 Mužský kroj z Horných Lefantoviec. (PECHÁNY 1989: 417). Odev je najčastejšie zobrazovaným prvkom tradičnej kultúry Slovákov v oboch zväzkoch diela

(prírodných, klimatických pomerov) nasledujú údaje o histórii, pamätihodnostiach a významných rodoch, ktoré v nej pôsobili a pôsobia. Z etnografického hľadiska sú hodnotné predovšetkým údaje o tom, čím bola župa výnimočná a užitočná pre celú monarchiu: nerastné bohatstvo, jeho ťažba a spracovanie, priemyselné podniky a ich produkcia, obchodné centrá a cesty, špecifické zamestnanie obyvateľov. Sústredenú pozornosť sme venovali aj údajom o obyvateľoch župy - o ich sociálnom, konfesijnom a etnickom zložení a ďalším informáciám etnografického charakteru. Tieto údaje (úprava hlavy, spôsob odievania, špecifický druh zamestnania, zvyklosť, nárečie, spôsob bývania, rodinný život atď.) autori využívali ako identifikačné, resp. odlišujúce znaky jednotlivých skupín obyvateľstva danej župy. V porovnaní so súdobou slovenskou etnografiou, ktorá sústredovala etnografické reálie nie len ako prvky identifikujúce/odlišujúce kultúru Slovákov, ale zameriavala sa aj na vyhľadávanie jej archaických prejavov ako dokladov historickej kontinuity a národného práva Slovákov, poskytujú texty *Encyklopédie Monarchie* predovšetkým obraz súdobého života. Pramennú hodnotu materiálu je z dnešného hľadiska potrebné kriticky prehodnotiť, aby sa identifikovali prípadné skreslenia, ku ktorým dochádzalo pri napĺňaní idey celého diela, ale aj v dôsledku existujúcej sociálno-politickej situácie Slovenska v Uhorsku.¹⁵

Ak berieme do úvahy sumu poznatkov, ktorou v súčasnosti disponuje slovenská etnografia, možno konštatovať, že v sledovaných textoch nachádzame nielen totožné, ale aj doplnujúce údaje, resp. nové aspekty a súvislosti známych skutočností. Údaje o vtedajšom stave priemyslu a obchodu na území dnešného Slovenska, ktoré korešpondujú so súčasnými poznatkami historiografie, odhaľujú zúženosť pohľadu súdobej etnografie determinovanú politickými snahami národného hnutia. Zároveň ukazujú skreslený charakter konštrukcie obrazu Slovenska ako agrárnej krajiny, ktorý disciplína vytvárala a ktorý pretrvával aj po roku 1918. Rovnako údaje

o cestnej a železničnej sieti, dôležitých dopravných uzloch krajiny, o rozmanitosti hospodárskych, vzdelávacích a kultúrnych inštitúcií v mestách sú obsiahlym dokladom modernizačných procesov, ich intenzity, dosahu a výsledkov na území dnešného Slovenska v danej dobe. Konkrétne údaje obsiahnuté v *Encyklopédii Monarchie* možno využiť aj ako východisko v súčasnom postupnom zjednocovaní teoretickej i empirickej platformy umožňujúcej vnímať modernizačné procesy, ktoré sú dnes v centre pozornosti sociálnych vedcov a historiografie vo všetkých krajinách centrálnej Európy. Sú cenným dokumentom z prelomu 19. a 20. storočia, v ktorom Slovensko stálo na historickej križovatke. Stretol sa na nej moderný priemyselný kapitalizmus so snahou maďarských vládnucích tried minimalizovať politické, kultúrne a spoločenské dôsledky "lámania polofeudálnej štruktúry Uhorska" (LIPTÁK 2000:13).

Pri analýze sme venovali pozornosť aj tomu, aký bol podiel slovenského elementu na

celkovom počte obyvateľov jednotlivých žúp. Údaje tohto charakteru je možné nájsť v každom texte. Autori vychádzali pravdepodobne z dostupných dobových štatistík, ktoré ako určujúci faktor etnickej príslušnosti vymedzujú materinský jazyk. Toto kritérium uvádza takmer každý z autorov,¹⁶ pričom za uvedenými počtami Slovákov, Maďarov, Nemcov, Rusínov v danej župe autor konštatuje, že maďarsky hovorí obvykle viac ľudí, ako je počet tých, ktorým je maďarčina materinským jazykom. Toto tvrdenie by mohlo vzbudiť dojem, že proces maďarizácie bol prirodzený a dobrovoľný, ako nakoniec niektorí z autorov aj formulujú.¹⁷ Pritom bol tento proces podmienený celým radom politických, zákonných opatrení, takže o akomsi prirodzenom "samopohybe" môže byť len ťažko reč. Práve v posledných desaťročiach 19. storočia, ktoré zachytáva aj *Encyklopédia Monarchie*, nabrala intenzitu politika maďarizácie. Postupnou asimiláciou sa mali stať nemadžarské národnosti Uhorska substrátom na vytvorenie dvadsaťmiliónového maďarského národa a slúžiť vládncim kruhom v boji o ovládnutie monarchie a o veľmocenské postavenie v Podunajsku a juhovýchodnej Európe (LIPTÁK 2000:18). Maďarizácia ako politický program sledovala túto myšlienku už od konca 60. rokov 19. storočia. Prechádzala všetkými oblasťami života: vzdelávaním, profesionálnym uplatnením i celkovým spoločenským postavením. V oficiálnych štatistikách sa prejavil rapidný pokles slovenského obyvateľstva. Bol to skôr pokles štatistický ako skutočný a súvisel s násilnou deformáciou sociálnej štruktúry slovenského národa.¹⁸ Prirodzeným dôsledkom spomínaných opatrení je v analyzovaných textoch časté konštatovanie, že mestská i vidiecka honorácia, vyššie i stredné vrstvy sú prevažne maďarské. V tomto kontexte pôsobí zavádzajúco nejednoznačné používanie termínov *maďarský* a *uhorský*, ktoré sa zamieňajú pri označovaní maďarských (v zmysle maďarského etnika) a uhorských (v zmysle celoštátnych, nadnárodných, s Uhorskom spojených, nadetnických) javov.¹⁹ Rôzna je i kvantita a kvalita informácií o spôsobe života, zamestnaní, odievaní a vôbec kultúre jednotlivých národností obývajúcich župu, čo samozrejme súvisí so zameraním autora. Najčastejšie býva spomenutý určitý špecifický etnografický jav ako zaujímavosť - druh zamestnania, nejaká danosť alebo jav (poetika vyjadrená v piesňach, zbožnosť apod.). Slovenský živel väčšina autorov predstavuje ako životaschopný, pracovitý element, zväčša flexibilne reagujúci na meniace sa sociálno-ekonomické podmienky. Celkovo je však v textoch o jednotlivých župách, ktoré sme analyzovali, málo informácií o Slovákoch, hoci v mnohých boli čo do počtu majoritným obyvateľstvom.

Bohatšie a kompaktnejšie údaje prináša špeciálna kapitola *Hornouhorskí Slováci*. Jej autor Adolf Pechány uvádza, že Slováci patria k rozmanitým antropologickým typom. Ako významné charakteristické znaky priraduje Slovákom pracovitosť (vyzdvihuje dispozície pre mechanickú prácu), usilovnosť, zbožnosť a lásku k vlasti (PECHÁNY 1898:400-402). Ide zväčša o stereotypy, ktoré sa zvyčajne priradujú k charakteristikám vidieckeho oby-

Obr. 5 Ženský kroj z Horných Lefantoviec (PECHÁNY 1898: 419)

Obr. 6 Slovenský oknár z Trenčína (PECHÁNY 1898: 415). Slovenské obyvateľstvo Horného Uhorska bolo okrem poľníctva často stereotypne spájané s podomovými zamestnaniami

obrazová zložka vznikala a (2.) aká je jej výpovedná hodnota v porovnaní s našimi súčasnými poznatkami. Uvedené otázky sa vzťahujú k zobrazeniam etnografického charakteru, ktoré zachytávajú spôsob života a kultúru obyvateľov územia dnešného Slovenska (predovšetkým v rurálnom prostredí) rovnako ako k tým, ktoré v prvom pláne zachytávajú prírodné scenérie, stavebné či historické monumenty v krajine. Mnohé z nich sú totiž tiež oživené ľuďmi v situáciách každodenného pracovného aj sviatočného života.

Pri hľadaní odpovede na spomínané otázky sme vychádzali z faktu, že v 19. storočí sa v spojitosti so zmenou názorov na ľud v krejúcej sa slovenskej národopisnej vede stretávali aj v tvorbe ikonografických materiálov dva koncepty: realistický a idealizujúci, ktorý zastávala romanticko-obrodenská generácia slovenských národovcov (URBANCOVÁ 1987:131). Toto konštatovanie sa vzťahuje na ikonografické materiály úzko späté s vývojom slovenskej et-

vatel'stva. Ďalej kapitola obsahuje údaje o staviteľstve a bývaní, rodinných i výročných zvykoch, hlavných druhoch zamestnania a ich vplyvoch na kultúru a spôsob života Slovákov. Okrem poľnohospodárstva, chovu hovädzieho dobytku, upozorňuje na nevyhnutnosť tzv. doplnkových, sezónnych zamestnaní, z ktorých spomína drotárstvo, pltníctvo, drevárstvo, sklenárstvo, košíkárstvo, pálenie vápna. Ako špecifické zamestnanie vyzdvihuje pastierstvo-ovčiarstvo. Všetky údaje v kapitole o hornouhorských Slovákoch sa týkajú iba vidieckeho obyvateľstva. Samostatne sú v nej vyčlenené podkapitoly o tradičnom odevu a o slovenskom jazyku a literatúre, ktorých autorom už nie je A. Pechány.

Podkapitolu o tradičnom odievaní Slovákov vypracoval Pavol Sochán (SOCHÁN 1898). Tento autor, ktorý sa považuje za jedného z prvých špecialistov na tradičný odev, pristupoval k problematike s vedeckou erudiťou a precíznosťou. V texte vymedzuje typy odevov vo vzťahu k prírodným podmienkam, zdôrazňuje funkciu a príležitosť, pri ktorej sa odev nosí (sviatočný, pracovný). Upozorňuje na jeho znakovú rovinu (odev slobodných dievčat a mládenčov, vydatých žien a ženatých mužov, starých ľudí) a poukazuje na jeho vývojové zmeny. Odev Slovákov neporovnáva s odevom iných etnických skupín žijúcich na rovnakom území. Pozornosť nevenuje ani odievaniu v mestskom či remeselníckom prostredí. Iba uvádza, že v tomto prostredí už upúšťajú Slováci od nosenia tradičného odevu.²⁰ V kapitole sú uvedené (zväčša v zátvorkách) názvy odevných súčastí v slovenčine, často vo viacerých nárečových tvaroch.

Rovnocennou časťou celého diela je aj jeho obrazová zložka. V rámci dvoch sledovaných zväzkov predstavuje dôležitú, a zároveň špecifickú sumu údajov aj o Hornom Uhorsku a jeho obyvateľoch, vrátane Slovákov. Pri štúdiu obrazového materiálu²¹ sme si sformulovali nasledovné otázky: (1.) podľa akých princípov

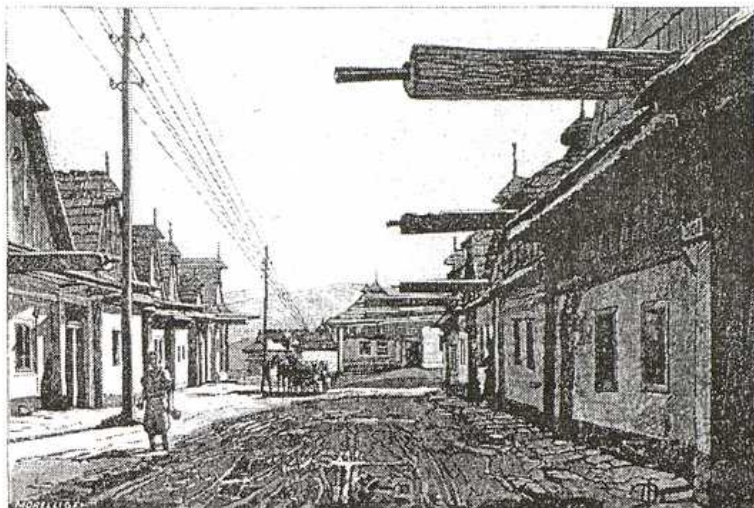
Obr. 7 Ľudový kroj z Budimíra (BER-ZEVICZKY 1900:359). Tradičný odev (ak je v prvom pláne zobrazenia) býva prezentovaný v jeho sviatočnej, slávnostnej alebo obradovej forme. Dokumentuje to aj vyobrazenie páru zo Šarišskej župy

nografie. Chceli sme zistiť, či niektoré z nich (prostredníctvom niektorého z autorov) neboli k dispozícii aj tvorcom *Encyklopédie Monarchie*. Avšak takéto vyobrazenia sme v práci zaradené nenašli. Dôvodom môže byť aj fakt, že tvorcom diela išlo o zachytenie súdobých reálií a nie retrospektívnych, ktoré v tom čase viac zaujímali predstaviteľov formujúcej sa národopisnej vedy na Slovensku.

Na základe súpisu vyobrazení a ich autorov sme zistili, že viacerí z nich sa narodili na území dnešného Slovenska alebo s ním bolo zviazané určité obdobie ich tvorby (napr. Ladislav Medňanský).²² Hoci bude ešte potrebné zistiť napr. aký bol výber autorov a ikonografického materiálu, v akom pomere bolo využívanie existujúcich zobrazení k tvorbe nových vyobrazení s konkrétnym zámerom priamo pre potreby diela,²³ môžeme povedať, že vyobrazenia podávajú realistický obraz spôsobu života a kultúry obyvateľov územia dnešného Slovenska na konci 19. storočia. Nami sledovaná časť diela poskytuje najviac obrazových dokladov k tradičnému odevu. Tieto tvoria spolu s textom Pavla Socháňa ucelený a aj z dnešného hľadiska hodnotný pohľad na jednu zložku materiálnej kultúry Slovákov. Pomerne pestrá je škála zamestnaní, ktoré dielo vizuálne približuje - ide zväčša o statické postavy s charakteristickými nástrojmi, tovarom, no zobrazenie súčasne zachytáva aj ich odev, účes a pod.²⁴ Ikonografický materiál dokumentuje takmer výlučne materiálnu kultúru (okrem spomenutých oblastí aj staviteľstvo, bývanie, transport, obchod).²⁵ Výnimkou je výjav *Svadba v Sedliackej Dubovej* (KUBINYI 1898:367; použité in FILOVÁ 1975:1100) - jediné zobrazenie z oblasti zvykov a obradov. Obrazový materiál má aj z dnešného vedeckého pohľadu veľkú pramennú hodnotu a na rozdiel od údajov v textovej zložke diela bol použitý v niekto-

Obr. 8 Slovenské domy v Spišskej Novej Vsi, Spišská župa (PECHÁNY 1898:405). Hoci ide o domy spišských Nemcov, sú označené ako slovenské. Prejavom postupujúcej modernizácie je elektrické vedenie kontrastujúce s drevenou architektúrou

Obr. 9 Slovenské domy v Turčianskej župe (PECHÁNY 1898:399). Okrem akcentovanie etnického charakteru architektúry sú vo vyobrazení spojené prvky z dvoch oblastí Slovenska - domy z Turca a výšivka z okolia Trenčína. Takéto priradovanie, napríklad za účelom dosiahnutia estetického efektu, je v diele výnimkou

rých odborných i vedecko-populárnych národopisných prácach, venovaných genéze tradičnej roľníckej kultúry Slovenska.²⁶

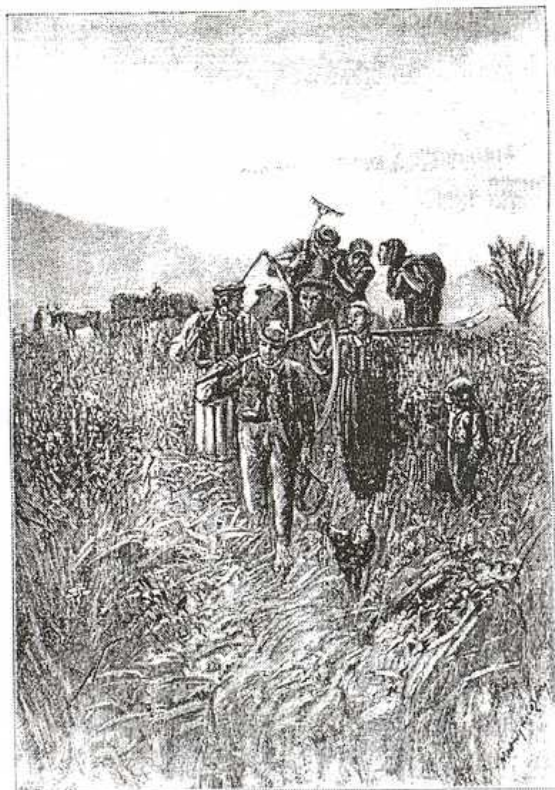
K danému obrazovému súboru je však potrebné pristupovať kriticky. Predovšetkým v časti *Hornouhorskí Slováci* je pri viacerých vyobrazeniach neadekvátne použitý prívlastok "slovenský". Išlo zrejme o snahu vyčleniť určité kultúrne prvky charakteristické pre Slovákov, čo je však v kontexte vývoja kultúry územia Slovenska veľmi problematické. Azda najmarkantnejším príkladom tohto druhu je označenie domu s podjazdom (tzv. Laib, Dufart) zo Spiša ako slovenského,²⁷ pričom ide o dom spišských Nemcov, ktorý si zachoval spätosť so stavebnými tradíciami krajiny ich pôvodu a ktorý sa líši od domu slovenského obyvateľstva na Spiši (MENCL 1980:465-469). Diskutabilné, resp. nelogické je aj spojenie výjavu *Slovenské domy v Turčianskej župe* a motívov renesančnej výšivky známej z tex-

tíli Čičmian a Trenčianskej Teplej (Trenčianska župa) do jedného uceleného vyobrazenia (PECHÁNY 1898:399). Takéto lapsusy mohli vzniknúť tým, že autori alebo zostavovatelia dostatočne nepoznali regionálne podoby tradičnej kultúry slovenského obyvateľstva Horného Uhorska.

Prijatie diela slovenskou spoločnosťou a národopisom na prelome 19. a 20. storočia a v neskorších obdobiach

V súvislosti so sledovaním reakcií slovenskej spoločnosti a národopisu na *Encyklopédiu Monarchie* vyvstáva prirodzene ako prvá otázka, čo rozumieme pod slovenskou spoločnosťou

Obr. 10 Slováci na senách v okolí Detvy (LOVCSÁNYI 1900:23). Slováci sú v diele opísaní ako roľníci a obyvatelia vidieka. Pre súdobé i neskoršie národno-emancipačne orientované vrstvy bol Detvan symbolom Slováka a Slovenska

na prelome 19. a 20. storočia. Ako je všeobecne známe, a zdôraznili sme to aj v prvej časti tejto štúdie, obyvateľstvo žijúce na území dnešného Slovenska pozostávalo z viacerých etnických skupín. Boli to Slováci, Maďari, Nemci, Česi, Ukrajinci, Rusíni, Chorváti, Poliaci, Židia, Rómovia a ďalší, ktorí sa podľa administratívnych predpisov hlásili k rôznym národnostiam vtedajšieho Rakúsko-Uhorska. Bolo by iste žiadúce sledovať reakcie predstaviteľov všetkých týchto skupín obyvateľov Slovenska, presnejšie reakcie obyvateľov tých žúp, ktoré sme analyzovali. Z časových dôvodov sme sa však v prvej fáze výskumu sústredili zatiaľ na reakcie Slovákov, a teda v tomto zmysle aj slovenskej spoločnosti.

Aby sme mohli zistiť postoje k dielu, sledovali sme noviny a časopisy vychádzajúce v slovenskom jazyku na prelome 19. a 20. storočia. Treba však zdôrazniť, že túto tlač čítala len časť Slovákov. Mnohí Slováci totiž, najmä zo stredných a vyšších vrstiev, čítali aj alebo len periodiká v maďarskom a nemeckom jazyku.

Z novín a časopisov, ktorých politická orientácia reflektuje diferencovanosť slovenskej spoločnosti vo vtedajšom Rakúsko-Uhorsku, sme sústredili pozornosť v prvom rade na tie, ktoré vychádzali v čase vydávania *Encyklopédie Monarchie*. Súčasne sme prihliadali na to, aby išlo o hornouhorské a

nie lokálne alebo regionálne periodiká. Rovnako nás zaujímal aj náklad periodika, pravidelnosť a celková doba jeho vydávania. Na základe týchto kritérií sme analyzovali nasledujúce periodiká:

1. Periodiká s proštátnou prouhorskou orientáciou publikované v slovenskom jazyku:
  - a) *Vlast' a svet*. Poučno-zábavný obrázkový časopis, ktorý vydával Uhorsko-kra-

jinský vzdelávací spolok slovenský.²⁸ Časopis vychádzal v Budapešti od roku 1886 raz týždenne, v niektorých rokoch len dva razy mesačne. Orientoval sa na najširšie vrstvy obyvateľstva. V 90. rokoch 19. storočia mal približne 5 000 až 5 300 odberateľov (POTEMRA 1958:108-109).

b) *Slovenské noviny. Pre politiku, spoločenský život, priemysel a hospodárstvo* vychádzali v Budapešti od roku 1886 tri razy do týždňa. Mali liberálnu prouhorsku orientáciu. Ich náklad kolísal na prelome 19. a 20. storočia medzi 1 300 a 1 500 výtlačkami (POTEMRA 1958:22, 44-45).²⁹

2. Periodiká z okruhu slovenských národovcov, ktorí stáli v kritickom postoji voči vládnej moci:

a) *Národné noviny*, ktoré boli orgánom Slovenskej národnej strany a vychádzali v Turčianskom Svätom Martine od roku 1870. Počet predplatiteľov sa na prelome storočia pohyboval medzi 1 000 až 1 200, v roku 1917 klesol až na 600. Noviny čítala, podporovala a propagovala najmä národne orientovaná inteligencia, ktorá rovnako rozširovala všeslovenské idey a nezamietala česko-slovenskú spoluprácu (POTEMRA 1958:21-22, 28-30).

b) *Slovenské pohľady. Časopis zábavo-poučný*. Toto periodikum sme chápali ako slovenský, národne orientovaný časopis tvoriaci akýsi protipól časopisu *Vlast' a svet*.

c) *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti*, ktorý vychádzal od roku 1896. Predstavoval v podstate jediné periodikum v slovenskom jazyku pre humánne a spoločenské disciplíny.

Všetky periodiká sme rešeršovali od roku 1886 (v prípade neskoršieho počiatku vydáva-

Obr. 11 Slovenský predavač riadu (SCHMIDT 1900: 141), Gemerská župa. Výroba a predaj hrnčiar-ských výrobkov bolo jedným zo zamestnaní obyvateľov obcí tejto župy ležiacich dnes na území Slovenska aj Maďarska (MNL 1979: 81). Vyobrazenie spája toto zamestnanie so slovenským obyvateľstvom. Obrázok má však hodnotu ako doklad spôsobu transportu hrnčiar-ských výrobkov, ktorý pretrval aj v nasledujúcom storočí (porovnaj PLICKOVÁ 1996: 39)

nia od prvého roka pravidelného vydávania) až po rok 1902, to znamená od roku vydania prvého až po rok vydania posledného zväzku *Encyklopédie Monarchie*.

V časopise *Vlast' a svet* bolo uverejnených niekoľko informácií o diele. V roku 1887 sa tu objavil krátky článok *Rakúsko-Uhorsko v slove a obrazoch*, ktorý priniesol informácie o celom projekte diela a o jeho prvých zväzkoch (Rakúsko-Uhorsko... 1887). Časopis sa pochvalne vyjadril o cieľoch a úrovni veľkého diela. V článku bola uvedená aj informácia, že sekretár Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku obdržal prostredníctvom Móra Jokaiho súhlas korunného princa Rudolfa publikovať v slovenskom preklade „historickú časťku spomenutého diela“ (Rakúsko-Uhorsko... 1887:131).³⁰ Zo záveru správy vyplýva, že z uvedených kapitol o histórii má byť pripravená samostatná publikácia, ktorú majú dostať automaticky všetci členovia spolku. Išlo zrejme o kapitoly a publikáciu z dejín Uhorska, pretože v roku 1892 časopis skutočne inzeroval publikáciu *Romantické obrázky z dejín Uhorska* „od počiatku Uhorska po bitku pri Moháči“ (Máme ... 1892:367). Časopis *Vlast' a svet* v roku 1892 začal súčasne vydávať sériu článkov *Z uhorských dejín* od roku 1526 do súčasnosti.³¹

V roku 1901 v *Slovenských pohľadoch* uviedol Samuel Czambel vo svojom článku *O spisovnej reči slovenskej* krátku zmienku, že je autorom state *Slovenská reč a literatúra*, ktorá bola uverejnená v diele *Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom* (CZAMBEL 1901:345).

V ostatných sledovaných periodikách sme zatiaľ nenašli žiadnu informáciu, ktorá by priniesla poznatky o reakciách slovenskej verejnosti na skúmané dielo. Ani *Slovenské noviny*, ani *Národné noviny* alebo *Slovenské pohľady* nepriniesli špeciálne články, správy, recenzie alebo inzerciu upozorňujúce čitateľov na existenciu diela. V prípade *Slovenských novín* je to prekvapujúce, pretože išlo o provládne periodikum. Navyše v jeho redakcii pracoval Adolf Pechány, člen autorského okruhu *Encyklopédie Monarchie* (autor state o hornouhorských Slovákoch).

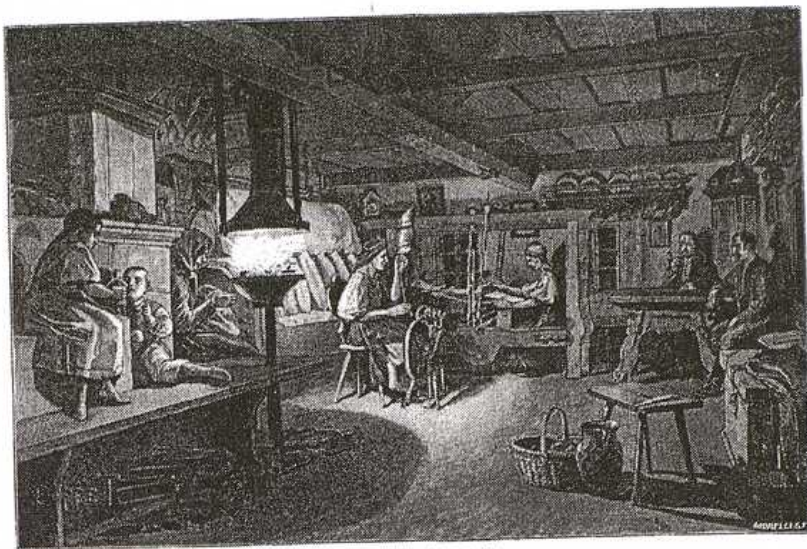
Výsledkom doterajšieho rešeršovania tlače sú teda dva články predstavujúce reakcie súdobej slovenskej spoločnosti na *Encyklopédiu Monarchie*. Podľa nášho názoru by mohla byť reakciou jednej časti slovenskej a českej odbornej verejnosti na *Encyklopédiu Monarchie* a podobné práce aj publikácia *Slovensko*, ktorá vyšla v roku 1901. Už v tom istom roku sa objavila v *Slovenských pohľadoch* obsiahla jedenásťstranová recenzia tejto práce od Jozefa Škultétyho (ŠKULTÉTY 1901:158-168).

S nápadom pripraviť publikáciu o Slovensku pre české publikum prišiel profesor František Pastrnek v roku 1899, teda rok po vydaní piateho zväzku tej časti *Encyklopédie Monarchie*, ktorá bola venovaná Uhorsku (išlo o prvý z dvoch zväzkov o Hornom Uhorsku). *Slovensko* vyšlo v roku 1901 - rok po vydaní druhého zväzku venovaného Hornému Uhorsku. Časová zhoda vydání oboch publikácií môže, ale aj nemusí byť náhodná.

Kniha *Slovensko* bola zamýšľaná ako prémia pre členov *Uměleckej besedy*. Mala nielen sprostredkovať Čechom znalosti o "bratoch na východe", ale jej poslaním bolo aj pomôcť Slovákom, ktorí "v ťžkých dobách nynějších nemohou vlastní silou šířit poznání o své přítomnosti, minulosti i nadějích na lepší budoucnost" (Úvod... 1901).

Struktúra publikácie *Slovensko*³² zodpovedá profilu iných vlastivedných publikácií vtedajšej doby, akou bola aj *Encyklopédia Monarchie*. Prináša znalosti o prírode, dejinách a kultúre, resp. ľudovej kultúre, avšak s istým politickým cieľom. Práca má demonštrovať českú a slovenskú historickú a kultúrnu spolupatričnosť, ba u niektorých autorov až jednotu. Územie Slovenska je v práci vymedzené ako "rozdelené" - jeho časť sa nachádza v Uhorsku (*Uher-ské Slovensko*) a časť v Rakúsku (*Moravské Slovensko*).³³ Obsahuje aj kapitoly o morav-

Obr. 12 Slovenská izba v Turci (PECHÁNY 1898:401). Text zámerne priraduje komplexu prvkov tradičnej vidieckej materiálnej kultúry (bývanie, interiér) etnický charakter. Ako doklad k danej oblasti spôsobu života je však hodnotný aj pre súčasnú etnografiu

ských a uhorských Slovákov, o ich kultúre a spôsobe života, o husitských kostoloch na Slovensku atď. Jasné politické názory nakoniec otvorene deklaruje redakčná rada publikácie v úvode, v ktorom sa vyslovuje za posilnenie československých vzťahov.³⁴

Autorský kolektív tiež reperezentuje česko-slovenské zväzky: tvoria ho ako českí autori - A. Heyduk, J. Klvaňa, L. Niederle, F. Pastrnek, F. Bartoš, J. Gerometta, J. Koula, J. Vlček a F. Bílý, tak aj autori slovenskí - A. Kmeť, P. Križko, M. Lichard, P. Socháň, J. L. Holuby, Ž. Pauliny-Tóth a P. O. Hviezdoslav. Dielo vyšlo v českom jazyku, len záverečná báseň P. O. Hviezdoslava je v slovenčine. Kniha začína emocionálnou básňou venovanou Slovákom od Adolfa Heyduka a končí podobnou básňou pre Čechov od P. O. Hviezdoslava. Emocionálny podtón, užívanie expresívnych slov môžeme sledovať takmer vo všetkých kapitolách bez ohľadu na tému. Napr. príspevky Andreja Kmeťa (hoci sa zameria na *Přírodní poměry na Uherském Slovensku*) i Pavla Križka (*Dějiny Slovenska, Stručné dějiny slovenského školství*) obsahujú otvorené i skryté vyjadrenia proti Uhorsku, maďarskej politike a maďarizácii Slovákov.

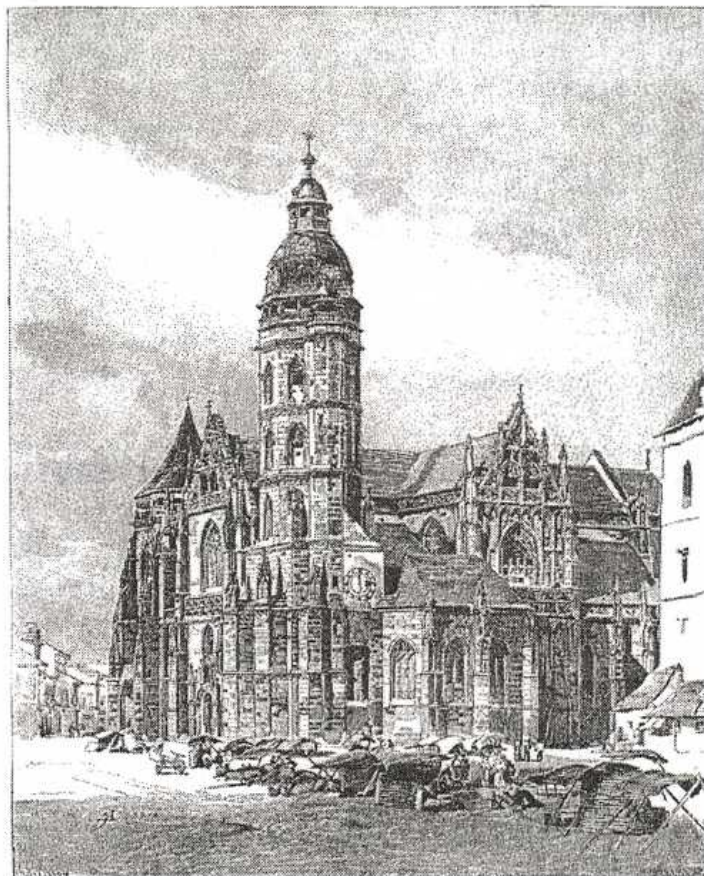
Na druhej strane príspevky českých autorov silne podporujú československú vzájomnosť.³⁵ Niektorí autori dokonca vyjadrujú názor, že Slováci by sa mali usilovať o národnú jednotu s Čechmi, pretože iba tento zväzok môže zachrániť Slovákov pred zánikom.³⁶ Takéto názory vyvolávali negatívne reakcie medzi predstaviteľmi slovenskej inteligencie, ktorí boli inak priaznivo naklonení česko-slovenským vzťahom a vzájomnej spolupráci (ako napr. Jozef Škultéty). Rovnako skutočnosť, že príspevky slovenských autorov vyšli v češtine a nie v slovenčine narazila na kritiku zo slovenskej strany. Jozef Škultéty sa nazdával, že solidarita oboch národov by sa najlepšie mohla vyjadriť práve česko-slovenskou publikáciou, t. j. keby jednotlivé kapitoly *Slovenska* vyšli podľa pôvodu autora alebo v českom alebo v slovenskom jazyku (ŠKULTÉTY 1901:162 a n.).

Slovensko je bohaté ilustrované čiernobielymi a farebnými kresbami, ktoré zvyšujú príťažlivosť populárnovedeckej publikácie pre širokú čitateľskú verejnosť. Ilustrácie zná-

zorňujú najčastejšie kultúrnu krajinu, postavy v krojoch alebo prinášajú portréty známych osobností, ako sú spisovatelia, vedci ap.

Slovenskí autori práce *Slovensko* až na jednu výnimku (Pavol Socháš) neprispeli do *Encyklopédie Monarchie* a ani sa podľa našich vedomostí na jej tvorbe nepodieľali. Publikácia Slovensko ignoruje toto dielo, hoci z neho mohla čerpať. Absencia bibliografických

Obr. 13 Voľakedajší vzhľad katedrály v Košiciach (PASTEINER 1898:83). Vyobrazenie zachytáva aj lokalizáciu trhu pri tejto dominante mesta

údajov o *Encyklopédii Monarchie* v inak bohatom zozname literatúry, ktorý prináša množstvo prác v rôznych jazykoch vrátane nemčiny a maďarčiny (teda jazykov, v ktorých bola *Encyklopédia Monarchie* publikovaná), poukazuje na postoj autorského kolektívu k tomuto dielu. Slovenskí, a v tomto prípade aj českí autori nezobrali dielo korunného princa na vedomie, rovnako ako ho ignorovali aj slovenské i české národne orientované kruhy. Tento postoj mal za následok, že po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky dielo zostávalo naďalej v ústraní, až upadlo viac-menej do zabudnutia.

V slovenskej národopisnej spisbe, venovanej dejinám etnografie, sa o *Encyklopédii Monarchie* zmieňuje V. Urbancová ako o jednom z cudzojazyčných diel o Slovákoch z konca 19. storočia.³⁷ Po druhej svetovej vojne boli sporadicky použité vyobrazenia z tohto

diela, no práca ako celok nebola ani využitá ako dobový dokument a nebol ani komplexne zhodnotený jej význam. Rovnako málo známi sú etnológom dodnes aj autori kapitol o Slovensku a ich práce, s výnimkou S. Czambela a P. Socháňa.

Záver

Na základe doterajšieho bádania môžeme konštatovať, že dva zväzky encyklopedického diela *Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom* obsahujúce údaje o Hornom Uhorsku vrátane dnešného územia Slovenska, prinášajú v porovnaní s inými prácami tej doby a rovnakého zamerania relatívne netendenčný obraz o obyvateľoch Slovenska, o ich kultúre a spôsobe života. Autori opisujú obyvateľov a podávajú reálie faktograficky, bez explicitného politického podtónu. Vzhľadom na to, že dielo sa sústreďuje na opis súdobého stavu spoločnosti, je hodnotným a špecifickým prameňom poznatkov o premenách rurálneho a urbánneho prostredia pod vplyvom začínajúcej modernizácie na území Slovenska. Z tohto dôvodu má dielo zvláštne postavenie v celej škále vlastivedných prác o Slovensku a Slovákoch na prelome 19. a 20. storočia. Jeho komplexnosť umožňuje sledovať Slovákov a ich kultúru v kontexte iných národov i etnických skupín a neustále si uvedomovať multietnický a multikonfesionálny charakter skúmaného stredoeurópskeho, resp. slovenského územia.

Na druhej strane sa dielo nevyhlo istým stereotypným zovšeobecneniam, najmä v špeciálnych kapitolách venovaných jednotlivým etnickým skupinám. V zväzkoch obsahujúcich údaje o Slovensku rovnako ako v celom diele sa opakujú etnické stereotypy: napr. Slováci sú prezentovaní len ako roľnícka, vidiecka populácia vyznačujúca sa zbožnosťou, spevavosťou, pracovitosťou; podobne sú v *Encyklopédii Monarchie* charakterizovaní Chorváti, Slovinci a iné etnické skupiny.³⁸ S ohľadom na túto skutočnosť môže dielo najviac pomôcť pri štúdiu etnických otázok a ich histórie v strednej Európe na prelome 19. a 20. storočia.

Na základe doterajšej prvotnej, vôbec nie vyčerpávajúcej analýzy textov a vyobrazení týkajúcich sa dnešného územia Slovenska v tomto diele môžeme konštatovať, že pre národopis i etnológiu predstavujú cenný materiál, s ktorým je však potrebné ďalej pracovať. Ide o fakty, ktoré boli pre zakladateľov našej vednej disciplíny ich vlastnou súčasnosťou, no vzhľadom na ich orientáciu a zámery sa ako komplex nedostali do centra ich odbornej pozornosti. Informácie obsiahnuté v textoch i vo vyobrazeniach bude potrebné ďalej analyzovať v širších politicko-sociálnych kontextoch vzniku diela. Ich komparácia so súčasnými poznatkami o danom období umožní dospieť ku komplexnejšiemu pohľadu na spôsob života a na kultúru obyvateľov Slovenska na prelome 19. a 20. storočia.

Dielo *Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom* je svojím obsahom aj rozsahom nezanedbateľným, no pre slovenskú etnológiu dodnes nie dostatočne poznaným prameňom. Tento príspevok chápeme ako prvý systematický krok k jeho presnejšiemu začleneniu do historiografie slovenského národopisu a etnológie i k jeho sprístupneniu ako zdroja konkrétnych údajov a reálií.³⁹

Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA č. 2/7180/20 „Modernizačné procesy na Slovensku z pohľadu etnológie“..

- 1 V. Urbancová o tomto diele uvádza: "Slovenský ľud má svoje miesto v reprezentačných obrazových publikáciách celouhorského charakteru, ako napríklad v polovici storočia vydával E. Vahot a aké v rôznych obmenách vychádzali až do konca storočia (napr. Magyarország képekben 1867-1868, Magyarország - az osztr. m. Mon. írásban és képekben, 1898), ktoré sú pre nás významným prameňom konkrétnych údajov a ikonografického materiálu" (URBANCOVÁ 1987:251-252). Autorka v diele ešte na jednom mieste uvádza v súvislosti s využívaním týchto publikácií ako bohatého prameňa k štúdiu ľudového odevu prácu *Ungarn im Wort und Bild* (1894)(URBANCOVÁ 1987:253). Nie je však jasné, či mieni niektorý zo zväzkov diela *Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom* venovaný Uhorsku (v roku 1894 však žiadny zväzok o Uhorsku nevyšiel; pozri poznámku 7), alebo iné dielo.
  - 2 V roku 1998 sa vytvoril na podnet rakúskeho etnológa Reinharda Johlera (Institut für Europäische Ethnologie, Universität Wien) a slovinského etnológa Jurija Fikfaka (Inštitut za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Ljubljana) medzinárodný tím, ktorý sa venoval analýze diela *Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom*. Členovia tímu z krajín bývalej habsburskej monarchie sa mali vyjadriť k nasledujúcim otázkam: charakter etnografických údajov obsiahnutých v častiach, zväzkoch diela venovaných konkrétnej krajine z pohľadu súčasných poznatkov etnológie tejto krajiny; prípravné práce a autori diela, ich postavenie v príslušnej krajine; prijatie diela vo vtedajšej spoločnosti; význam diela vo vývoji národopisnej vedy na prelome 19. a 20. storočia a v neskorších obdobiach; európske, prípadne iné vzory diela. Medzinárodný projekt bol ukončený v roku 1998 spoločnou konferenciou v Slovinsku, ktorej výsledky budú publikované v zborníku v roku 2001 (VRZGULOVÁ 1999) pod názvom *Volkskultur zwischen Staat und Nation. Volkskunden zur Jahrhundertwende und "Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild"*. Zo Slovenska pracovali v tomto medzinárodnom tíme autori predloženej štúdie. Jej základom je referát *Die Slowakei und die Slowaken in dem Werk "Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild" (Zur Produktions- und Rezeptionsgeschichte des Werkes aus der Sicht der slowakischen Ethnologie Ende des 20. Jahrhunderts)*, ktorý odznel na spomenutej konferencii.
  - 3 Podľa údajov historičky K. Weigandovej bolo dielo už v dobe vydania prvých zväzkov označované ako národopisná encyklopédia (WIEGAND 2001).
  - 4 V úvode k celej *Encyklopédii Monarchie* na začiatku prvého zväzku korunný princ Rudolf uvádza: "Toto je program nášho diela; nech Rakúsko-Uhorsko slovom a obrazom nadobudne vo vedeckých a umeleckých súvislostiach a súčasne ako skutočne ľudová knižka ozajstný vlastenecký význam" ([HABSBURG] 1887:16). Dielo malo osloviť najširšie vrstvy, a preto sa pripravilo na vydanie v dvoch podobách: ako drahší variant s bohato zdobenou koženou väzbou alebo ako lacnejšie vydanie s tvrdou papierovou väzbou. Výhodné podmienky predplatného na celé dielo mali pomôcť predat' a rozšíriť čo najväčší náklad. Akceptácia diela bola v jednotlivých častiach Rakúsko-Uhorska rozdielna, ale vcelku bol projekt finančne úspešný a nie stratový (BENDIX 2001).
  - 5 Na prelome 19. a 20. storočia tvorila monarchiu rakúska časť ríše pozostávajúca zo 17 územných celkov, uhorská časť ríše spájajúca 3 územné celky a tzv. okupačná oblasť (Bosna a Hercegovina) (SONKLAR 1887:21-22). Podľa tohto členenia možno na tri časti (A, B, C) rozdeliť aj zväzky diela. Číslice uvedené v [] označujú počet zväzkov vydania utriedených podľa geopolitického členenia monarchie. Zväzky vydania v nemčine nie sú priebežne číslované. Zväzky vydania v maďarčine sú priebežne číslované rímskymi číslicami I-XXI v poradí, v ktorom vychádzali (pozri poznámku 7):
Nemecké vydanie: A [1] Prehľadný zväzok. 1. diel: prírodno-historický diel (1887)	Maďarské vydanie: [1] Prehľadný zväzok (1886)

[2] Prehľadný zväzok. 2. diel: historický diel (1887) [3] Viedeň a Dolné Rakúsko. 1. diel: Viedeň (1886) [4] Viedeň a Dolné Rakúsko. 2. diel: Dolné Rakúsko (1888) [5] Horné Rakúsko a Salzburg (1889) [6] Tirolsko a Vorarlberg (1893) [7] Štajersko (1890) [8] Korutánsko a Kransko (1891) [9] Pobrežie (Gorica, Gradiška, Terst, Istria)(1891) [10] Dalmácia (1892) [11] Morava a Sliezske (1897) [12] Čechy (1. diel) (1894) [13] Čechy (2. diel) (1896) [14] Halič (1898) [15] Bukovina (1899) B [16] Uhorsko. Zväzok I. (1888) [17] Uhorsko. Zväzok II. (1891) [18] Uhorsko. (Zväzok III.) (1893) [19] Uhorsko. (Zväzok IV.) (1896) [20] Uhorsko. (Zväzok V.) (1. diel) (1898) [21] Uhorsko. (Zväzok V.) (2. diel) (1900) [22] Uhorsko. (Zväzok VI.) (1902) [23] Chorvátsko a Slavónia. (Siedmy zväzok Krajín svätostefanskej koruny) (1902) C [24] Bosna a Hercegovina (1901)	[2] Viedeň a Dolné Rakúsko (1888) [3] Horné Rakúsko a Salzburg (1889) [4] Tirolsko a Vorarlberg (1893) [5] Štajersko (1890) [6] Korutánsko a Kransko (1891) [7] Rakúske pobrežie a Dalmácia (1892) [8] Morava a Sliezske (1897) [9] Čechy. 1. diel (1893) [10] Čechy. 2. diel. (1896) [11] Halič (1898) [12] Bukovina (1899) [13] Uhorsko. Zväzok I. (1888) [14] Uhorsko. Zväzok II. (1891) [15] Uhorsko. Zväzok III. (1893) [16] Uhorsko. Zväzok IV. (1896) [17] Horné Uhorsko. (1. diel) (1898) [18] Uhorsko. Zväzok VI. Horné Uhorsko (2. diel) (1900) [19] Uhorsko. Zväzok VII. (1902) [20] Krajiny svätostefanskej koruny. Zväzok VIII. Chorvátsko-Slavónia (1902) [21] Bosna a Hercegovina (1901)

6 V úvode k celej *Encyklopédii Monarchie* na začiatku prvého zväzku korunný princ Rudolf v súvislosti s poznávaním obyvateľov a kultúry Rakúsko-Uhorska uvádza: "Preto je práve v našej vlasti nanajvýš dôležité pestovať etnografiu a jej pomocné vedy, pretože tieto, vzdialené od všetkých nezrelých teórií a všetkých straníckych vášní, zbierajú materiál, z ktorého vychádza iba objektívne porovnanie a zhodnotenie rôznych národov" ([HABSBURG] 1887:6). V úvode k prvému zväzku o Uhorsku korunný princ Rudolf uvádza: "Nielen prírodovedec, aj etnograf, ktorý za svoju životnú úlohu pokladá štúdium ľudového života, rozvoj ľudu a národné vlastnosti, nachádza v takých rozmanitých oblastiach Uhorska materiál na štúdium.... Chceme poznať všetky tieto národy [v texte spomína Arménov, Bulharov, Cigánov, Maďarov, Nemcov, Rumunov, Ruténov, Slovanov, Sekulov] v ich sídlach, podľa ich obyčajov, zvykov a krojov, v súčasnosti i minulosti, ich vývoj, pokrok, kultúru, celý život a bytie, ako vznikali a ako sa prispôsobili územiu, ktoré osídlili." ([HABSBURG] 1888: 4-5).

7 Chronológia vydávania [číslo zväzku územno-správnej následnosti]:

	Nemecké vydanie:	Maďarské vydanie:
1886:	[3] Viedeň a Dolné Rakúsko. 1. diel: Viedeň (1886)	[1] I Prehľadný zväzok
1887:	[2] Prehľadný zväzok. 1. diel: prírodno-historický diel (1887)	
	[1] Prehľadný zväzok. 2. diel: historický diel (1887)	

1888:	[4] Viedeň a Dolné Rakúsko. 2. diel: Dolné Rakúsko [16] Uhorsko. Zväzok I.	[2] II Viedeň a Dolné Rakúsko [13] III Uhorsko. Zväzok I.
1889:	[5] Horné Rakúsko a Salzburg	[3] IV Horné Rakúsko a Salzburg
1890:	[7] Štajersko	[5] V Štajersko
1891:	[8] Korutánsko a Kransko [9] Pobrežie (Gorica, Gradiška, Terst, Istria) [17] Uhorsko. Zväzok II.	[6] VI Korutánsko a Kransko [14] VII Uhorsko. Zväzok II.
1892:	[10] Dalmácia	[7] VIII Rakúske pobrežie a Dalmácia
1893:	[18] Uhorsko. (Zväzok III.) [6] Tirolsko a Vorarlberg	[15] IX Uhorsko. Zväzok III. [4] X Tirolsko a Vorarlberg [9] XI Čechy. 1. diel
1894:	[12] Čechy (1. diel)	
1896:	[13] Čechy (2. diel) [19] Uhorsko. (Zväzok IV.)	[10] XII Čechy. 2. diel. [16] XIII Uhorsko. Zväzok IV.
1897:	[11] Morava a Sliezske	[8] XIV Morava a Sliezske
1898:	[20] Uhorsko. (Zväzok V.) (1. diel) [14] Halič	[17] XV Horné Uhorsko. (1. diel) [11] XVI Halič
1899:	[15] Bukovina	[12] XVII Bukovina
1900:	[21] Uhorsko. (Zväzok V.) (2. diel)	[18] XVIII Uhorsko. Zväzok VI. Horné Uhorsko (2. diel)
1901:	[24] Bosna a Hercegovina	[21] XIX Bosna a Hercegovina
1902:	[22] Uhorsko. (Zväzok VI.) [23] Chorvátsko a Slavónia. (Siedmy zväzok Krajín svätoštefanskej koruny)	[19] XX Uhorsko. Zväzok VII. [20] XXI Krajiny svätoštefanskej koruny Zväzok VIII. Chorvátsko-Slavónia

Verzia diela v nemčine bola vydaná vo Viedni (*Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei*) a verzia v maďarčine bola vydaná v Budapešti (*Magyar királyi államnyomda kiadása*). Pri analýze diela sme vychádzali vzhľadom na naše jazykové znalosti predovšetkým z verzie diela v nemčine. Verziu v maďarčine sme používali v menšej miere na porovnanie.

8 O charaktere etnických problémov v habsburskej monarchii pozri bližšie BAČOVÁ 1996:51-55.

9 V úvodnej stati prvého zväzku venovaného Hornému Uhorsku jej autor uvádza: "Ako Horné Uhorsko [v orig. Oberungarn (Felső-Magyarország)] alebo Horná zem [v orig. Oberland (Felvidék)] je známa veľká severná časť Uhorskej zeme, ktorá sa tiahne od Devínskej brány Dunaja medzi severnou hranicou krajiny a veľkým Alföldom ako kotúčovitý výsek najprv smerom na sever, potom na východ až k severozápadnému okraju bývalého Sedmohradska. Jej západnej časti slúži ako južná hranica samotný Dunaj až k bodu, kde náhle odbočuje južným smerom; odtiaľto ďalej v

severovýchodnom smere končí Horná zem na úpätí pohorí Mátra, Bukové Hory a Hegyalja, od Hegyalja sa tiahne pozdĺž Tisy, ktorá prebieha ako kľukatá stuha oproti severovýchodu omývajúc takmer neustále styčné body hôr a nížin" (GYÖRGY 1898:[3]).

- 10 Z hornouhorských žúp sa na prelome 19. a 20. storočia rozprestieralo na území dnešného Slovenska celé územie Bratislavskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Tekovskej, Turčianskej, Oravskej, Liptovskej, Zvolenskej, Spišskej a Šarišskej župy. Mošonská, Rábska, Komárňanská, Ostrihomská, Hontianska, Novohradská, Gemerská, Abovsko-Turnianska a Zemplínska župu ležali na území dnešného Slovenska a Maďarska a Užská župa bola na území dnešného Slovenska a Ukrajiny (ŽUDEL 1984: Územná organizácia v r. 1867-1922 [mapová príloha]).
- 11 Tak ako to bolo napr. v prípade Moravy a Sliezska či Čiech, ktorým sú venované dva samostatné zväzky (bližšie pozri poznámku 5).
- 12 V rakúskom vydaní to boli v rámci časti o Uhorsku dva diely 5. zväzku: [20] *Uhorsko. (Zväzok V.) (1. diel)* (1898), [21] *Uhorsko. (Zväzok V.) (2. diel)* (1900). V uhorskom vydaní išlo v časti o Uhorsku o 5. a 6. zväzok, ktoré mali aj v titule uvedené Horné Uhorsko: [17] *Horné Uhorsko. (1. diel)* (1898), [18] *Uhorsko. Zväzok VI. Horné Uhorsko (2. diel)* (1900).

Obsah zväzku *Uhorsko. (Zväzok V.) (1. diel)* (1898):

Horné Uhorsko (Aladár György)

Praveké pamiatky Horného Uhorska (Nikolaus Kubinyi)

Stavebné pamiatky Horného Uhorska (Julius Pasteiner)

Bratislava a Bratislavská župa (Theodor Ortway)

Komárno a jeho okolie (Alexander Takáts)

Župy údolia Váhu:

Nitrianska župa (Julius Lovcsányi)

Trenčianska župa (ten istý)

Turčianska župa (ten istý)

Oravská župa (Nikolaus Kubinyi)

Liptovská župa (Béla Majláth)

Hornouhorskí Slováci (Adolf Pechány)

Slovenský ľudový kroj (Paul Sochán)

Slovenský jazyk a literatúra (Samuel Czambel)

Obsah zväzku *Uhorsko. (Zväzok V.) (2. diel)* (1900):

Banská oblasť:

Zvolenská župa (Julius Lovcsányi)

Tekovská župa (Paul Ruffy)

Hontianska župa (Alexander Sajó)

Baníctvo a hutníctvo (Stephan Farbaky)

Novohradská župa (Ivan Nagy)

Gemerská župa (Attila Schmidt)

*Muránske údolie a gemerské údolie Hrona podľa opisu jeho kráľovskej výsosti kniežaťa
Filipa von Sachsen-Coburg-Gotha*

Palóci (Julius Istvánffy)

Okolie Mátry a Bukových hôr:

Oblasť Mátry Hevešskej župy (Adrian Platthy)

Boršodská župa (Benjamin Hidvégy)

Abovsko-Turnianska župa (Paul Király)

Spiš a Vysoké Tatry (Eduard Horvay) (v spolupráci Samuela Webera a viacerých ďalších spišských literátov)

Šarišská župa (Albert Berzeviczy)

Krajina severných Karpát:

Zemplínska župa (Alexander Mekerle)

Užská župa (Michael Fincziczky)

Ruténi (Anton Hodinka)

Berežská župa (Theodor Lehotzky) - Poľovačka na medveďa v okolí Mukačeva, od zvečnenej cisárskej a kráľovskej výsosti korunného princa arcikniežaťa Rudolfa

Marmarošská župa (Gabriel Várady)

Ugočská župa (barón Sigmund Pérenyi junior)

Nagybánya [Baia Mare] a okolie (Julius Schönherr)

Okrem uvedených dvoch zaväzkov sa údaje o niektorých častiach dnešného Slovenska nachádzajú napr. aj vo zväzku *Uhorsko (Zväzok IV.)* (1896) (rakúske vydanie). Ide o kapitoly *Uhorský Dunaj* (Béla Gonda) (s. 17-86), *Rábska župa* (Robert Rodiczky) (461-482), *Mošonská župa* (Eugen von Rodiczky) (435-460) a *Ostrihomská župa* (Ladislavus Körösy) (503-524).

- 13 Základné údaje o niektorých autoroch kapitol obsahujúcich údaje o dnešnom území Slovenska:

FARBAKY, Stephan (kapitola *Baníctvo a hutníctvo*): 1836 Nyíregyháza - 1928 Banská Štiavnica; banský inžinier a vynálezca, od 1892 poslanec uhorského snemu za banskoštiavnický okres, člen parlamentnej komisie pre školstvo, hlavný banský radca, 1904 povýšený do šľachtického stavu, 1909 ministerský radca (SBS 1987:55).

FINCZICZKY, Michael (kapitola *Užská župa*): 1842 Veľké Kapušany-Čepel' - 1916 Budapešť; folklorista (zber zakarpatskokrajinských a východoslovenských rozprávok, piesní), historik, prekladateľ a právnik, od 1891 starosta Užhorodu, 1912-1916 právnik v Budapešti (SBS 1987:89).

HODINKA, Anton (kapitola *Ruténi*): 1864 Lodomírová, okr. Humenné - 1946 Budapešť; historik, od 1892 archivár Ministerstva financií, knihovník knižnice cisárskeho rodu vo Viedni, 1906 profesor Právnickej akadémie, 1910 člen korešpondent Uhorskej akadémie vied, od 1923 prednášal na univerzite v Pécsi (SBS 1987:344).

KUBINYI, Nicolaus (kapitoly *Praveké pamiatky Horného Uhorska a Oravská župa*): 1840 Demänová, okr. Lipt. Mikuláš - 1937 Oravský Podzámok; historik, archeológ a právnik, 1877 hlavný právny riaditeľ, 1923 archivár Oravského komposesorátu (SBS 1989:291).

LOVCSÁNYI, Julius (kapitoly *Nitrianska župa, Turčianska župa, Trenčianska župa, Zvolenská župa*): 1851 šahy - ?; geograf a učiteľ, 1868-1872 piaristický učiteľ v Prievidzi a Trenčíne, od 1877 na učiteľskom ústave v Budapešti, autor učebníc zemepisu (SBS 1989:249).

MAJLÁTH, Béla (kapitola *Liptovská župa*): 1831 Lipt. Mikuláš - 1900 Budapešť; historik, archeológ, župný hodnostár a statkár, 1875 - liptovský podžupan, 1879-1893 správca Krajinskej Széchényiho knižnice v Budapešti (SBS 1990:32).

ORTVAY, Theodor (kapitola *Bratislava a Bratislavská župa*): 1843 Ciclava Monta, Rumunsko - 1916 Budapešť; historik, vysokoškolský učiteľ, 1873-1875 kustód archeologického oddelenia Maďarského národného múzea v Budapešti, od 1875 učiteľ histórie na právnickej akadémii v Bratislave, 1892 pápežský komorník, 1900 titulárny čanádsky opát (SBS 1990:352).

PECHÁNY, Adolf (kapitola *Hornouhorskí Slováci*): 1859 Ilava - 1942 Budapešť; pedagóg, publicista, 1908 pracovník tlačového oddelenia vlády, 1921 vládny komisár pre slovenskú menšinu v Maďarsku (SBS 1990:428).

RUFFY, Paul (kapitola *Tekovská župa*): 1854 Čechy, okr. Nové Zámky - 1934 Budapešť; právnik, politik, 1895 podžupan Tekovskej župy, od 1900 vládny komisár pre organizovanie kurzov verejnej správy, 1901 ministerský radca, za horthyovského režimu od 1923 štátny tajomník (SBS 1992:140).

- 14 CZAMBEL, Samuel (kapitola *Slovenský jazyk a literatúra*): 1856 Slovenská Ľupča - 1909 Budapešť; jazykovedec, zberateľ ľudovej prózy, kodifikátor moderného slovenského jazyk začiatku 20. storočia (ES 1977:349).

SOCHÁŇ, Pavol (kapitola *Slovenský ľudový kroj*): 1862 Vrbica, dnes Liptovský Mikuláš - 1941

- Bratislava; etnograf, maliar, fotograf a publicista; od 1919 redaktor rozličných časopisov v Bratislave, zaoberal sa výskumom a propagáciou ľudového umenia (keramika, výšivky, čipky, odev); zakladajúci člen a tajomník Muzeálnej slovenskej spoločnosti (1893) (ELKS 2 1995:182). O osobnosti P. Socháňa ako etnografa na prelome storočí pozri URBANCOVÁ 1987:219-137.
- 15 Ako príklad pozri formulácie o vývoji etnicity a jazyka v obciach v okolí Nitry (LOVCSÁNYI 1898:293).
  - 16 "Obyvateľstvo [v Turci] okolo 5 000 duší je zväčša slovenské, no značná časť hovorí aj uhorsky [v orig. *ungarisch*], priznáva sa za maďarskú [v orig. *magyarisch*]" (LOVCSÁNYI 1898a:352). Na Orave "obyvateľstvo, podľa posledného sčítania 84 820 duší, patrí ešte takmer výlučne k slovenskému jazyku" (KUBINYI 1898:354). "Obyvateľstvo Liptovskej župy obnáša 76 850 duší... Každodenným jazykom je úplne slovenčina, no v súčasnosti stále vzrastá učenie sa uhorskému [v orig. *ungarische*] jazyku. Naproti tomu je vzdelaná vrstva župy maďarská [v orig. *magyarisch*], a predovšetkým v mestách je pomerne početná" (MAJLÁTH 1898:397). Pozri aj poznámku 38.
  - 17 Bližšie pozri napr. vykreslenie situácie v Šarišskej župe (BREZEVICZY 1900:358) alebo v meste Nitra (LOVCSÁNYI 1898:282).
  - 18 Počty slovenských študentov na odborných a vyšších školách Uhorska sú v dobových štatistikách nízke, bolo ich iste viac, ale s najväčšou pravdepodobnosťou mali obavu z prihlásenia sa k svojej národnosti. Bránil im v tom strach pred obvinením z panslávstva, výchova v pomadžarských meštianskych rodinách, túžba po postupe. Maďarizačný nápor sa na prelome storočia zameriaval aj na ľudové školy. V roku 1890 sa po slovensky vyučovalo na 1115 ľudových školách (nijaká vyššia slovenská škola neexistovala), v roku 1905 už iba na 241 školách. Maďarizačná školská politika mala za hlavný cieľ, aby žiaci ovládali maďarský jazyk slovom i písmom už od 4. triedy ľudovej. Neznalosť maďarčiny ako štátneho jazyka brzdila i hospodárske a politické uplatnenie sa v krajine, kde jazyky národností boli trpené a fakticky celkom bezprávne (podrobnejšie LIPTÁK 2000:20 a n.). V období vzniku Republiky československej (1918) sa počet Slovákov, ktorí nepodľahli silnému tlaku maďarizácie, pohyboval okolo dvoch tisíc (Peroutka, F.: Budování státu 1918-1919. Lidové noviny, Praha 1991, s. 45-106; ten istý: Budování státu 1920. Lidové noviny, Praha 1991, s. 45-106, s. 1023, citované podľa PLICHTOVÁ 1995:8).
  - 19 "Vládnuce skupiny v Uhorsku vychádzali z teórie jedného politického národa a zámerne kontaminovali slová Uhorsko a Maďarsko, Uhry a Maďary, obyvateľov Uhorska a Maďarska" (BAČOVÁ 1996:53). O používaní adjektív *maďarský* a *uhorský* v súvislosti s jazykom pozri poznámku 16.
  - 20 "Kroj meštianskych a priemyselných tried bol do nových časov rovnaký ako ľudový kroj. Teraz začínajú tieto vrstvy zachovaný odev otcov odkladať" (SOCHÁŇ 1898:434).
  - 21 Doteraz sme analyzovali ikonografický materiál národopisného charakteru v prvom z dvoch zväzkov o Hornom Uhorsku (1898). Zobrazeniami v iných častiach diela, ktoré sa dotýkajú územia Slovenska alebo Slovákov, sme sa zatiaľ nezaoberali.
  - 22 U všetkých autorov vyobrazení, presnejšie predlôh k vyobrazeniam, bude potrebné spoznať okrem ich pôvodu aj ich vzťah k územia Slovenska a východiská tvorby použitých vyobrazení. Tieto poznatky majú význam aj pre doplnenie vývoja záujmu o Slovákov a Slovensko z hľadiska dejín slovenskej etnografie.
  - 23 K tejto otázke nás priviedlo konkrétne zistenie, že k zobrazeniu s názvom *Slovenský dom vo Vyšnom Kubíne* (CZAMBEL 1898:446), ktorého autorom je Theodor Dörre, existuje fotografická predloha (pozri FILOVÁ 1975:914).
  - 24 Napríklad vyobrazenia *Slovenskí plátenníci z Oravskej župy* (KUBINYI 1898:373), *Valasi z Revúcej* (MAJLÁTH 1898:393), *Slovenský roľník z Trenčianskych Teplic* (PECHÁNY 1898:407), *Slovenský drotár z Rovného* (s.411), *Slovenský oknár z Trenčína* (PECHÁNY 1898:415).
  - 25 Napr. zobrazenie trhu pri katedrále v Košiciach (PASTEINER 1898:83), voz s plachtou v údolí Turca (LOVCSÁNYI 1898a:334), voz ťahaný hovädzím dobytkom (LOVCSÁNYI 1898a:340).
  - 26 Vo väčšej miere ich využila S. Kovačevičová pri zostavovaní obrazovej zložky syntetického diela

- Slovensko. Ľud - II. časť* (FILOVÁ 1975: obr. 12, 44, 67, 134, 143, 160, 170, 173, 263). V publikácii *Slovenská etnografia v 19. storočí* (URBANOVÁ 1987:217) je uvedený obrázok *Ovčiar z Revúcej* (MAJLÁTH 1898:393). Možno ho s niekoľkými ďalšími nájsť aj v publikácii *Kronika Slovenska I*, 1998:495, 538.
- 27 Ide o obrázok nazvaný *Slovenské domy v Spišskej Novej Vsi*, *Spišská župa* (PECHÁNY 1898:405).
- 28 Spolok vznikol 1885 po násilnom zrušení Matice slovenskej a jeho cieľom bola výchova k uhorskému vlastenectvu. Spolok disponoval okrem iného aj financiami zrušenej Matice slovenskej. Činnosť spolku sa zameriavala najmä na vydávanie osvetovej literatúry a beletrie so zámerom potláčať národné uvedomenie a nahradiť ho ideou jednotného maďarského národa a štátu (ES 1982:166).
- 29 Ak si uvedomíme, že v roku 1900 žilo na území dnešného Slovenska 2 780 000 obyvateľov, z toho 2 000 000 Slovákov (LIPTÁK 2000:19 a n.), je nízky počet výtlačkov *Slovenských novín* ešte kontrastnejší.
- 30 Mór Jókai bol predsedom redakčného výboru pre prípravu uhorského vydania diela v Budapešti (STAGL 2001). V článku sa ďalej uvádza: "úfame sa, i uh. kráľovská tlačiareň prepustí nám právo vydania a že budeme môcť našim ct. čitateľom tými samými ilustráciami slúžiť, ktoré sú v pôvodine. V tom páde obohatíme slovenskú literatúru takým dielom, jaké posiaľ v slovenskej reči nevyšlo" (Rakúsko-Uhorsko... 1887:131).
- 31 V inzeráte s titulkom "Máme na sklade ešte niekoľko výtiskov diela Romantické obrázky z dejepisu Uhorska" je ďalej uvedené, že "toto dielo, ktoré pozostáva zo 424 strán a obsahuje deje z dejepisu Uhorska od počiatku až po bitku pri Moháči (r. 1526), odporúčame čteným údom nášho spolku tým viac, lebo v tomto ročníku nášho časopisu uverejňujeme dejiny Uhorska od moháčskej bitky až do najnovšej doby a tak keď si spomenuté dielo zaopatria, budú mať celú históriu Uhorska, (Máme... 1892:367). Seriál *Z uhorského dejepisu* vychádzal časopise *Vlast' a svet* v roku 1892 a mal 14 častí (*Z Uhorského dejepisu*. *Vlast' a svet*, 7, 1892, č. 9, s. 133-134; č. 11, s. 167-170; č. 12, s. 182-183; č. 13, s. 199-202; č. 14, s. 213-214; č. 15, s. 229-230; č. 17, s. 260-261; č. 18, s. 278-279; č. 19, s. 294-295; č. 20, s. 308-309; č. 21, s. 326-327; č. 22, 341-343; č. 23, s. 359-360; č. 378-379.). Slovenský preklad kapitol o dejinách Uhorska z *Encyklopédie Monarchie* inzerovaný v roku 1892 ako samostatná publikácia *Romantické obrázky...* sme zatiaľ nemali možnosť získať a analyzovať.
- 32 Publikácia obsahuje 19 častí (Slovensko 1901:214):
 Adolf Heyduk: *Bratřím Slovákům*
 Andrej Kmeť: *Přírodní poměry na Uherském Slovensku*
 Josef Klvaňa: *Přírodní poměry na Moravském Slovensku a Valašsku*
 Lubor Niederle: *Z pravěku Slovenska*
 Pavel Križko: *Dějiny Slovenska*
 František Pastrnek: *Slovenština*
 Milan Lichard: *Slovenská národní píseň*
 Pavel Socháň: *Slovenské kroje lidové*
 Josef Klvaňa: *Lidový kroj na východní Moravě*
 Josef L. Holuby: *Ze zvyků a obyčejů na Uh. Slovensku:*
     1. *Zvyky a obyčeje vztahující se na rozličné doby roční*
     2. *Zvyky a obyčeje při počátku a skonání života lidského*
 František Bartoš: *Ze života moravských Slováků:*
     1. *Sídla* ; 2. *Kroj* ; 3. *Zvyky* ; 4. *Kmenová povaha* ; 5. *Zpěv, hudba a tanec*
 Jan Gerometta: *O náboženských poměrech katolických Slováků uherských*
 Josef L. Holuby: *O poměrech slovenské církve evangelické a. v.*
 Jan Koula: *Příspěvek k poznání "husitských" kostelů na Slovensku*
 Pavel Križko: *Stručné dějiny slovenského školství*
 Jaroslav Vlček: *Literatura slovenská*

- 33 "Hranicí Uherského Slovenska od jihu západu jest řeka Morava, ale ne hranicí přirozenou, tím méně ethnografickou, neboť přerývá též celek, totéž Slovensko na dvoje, totiž na Moravské a Uherské Slovensko" (KMEŤ 1902:6-7).
- 34 "Společnými silami tohoto sboru a přispěním četných vzácných pracovníků z Čech, Moravy i Slovenska kniha "Slovensko" provedena. Kéž nyní posilňuje a utužuje svazky československé!" ([Úvod] 1901).
- 35 Napr. vyjadrenia L. Niederleho v kapitole *O pravěku Slovenska*, kde hovorí o Slovákoch ako jednej časti "kmene českého" a pridáva im adjektívum "českí Slováci" (NIEDERLE 1901:26, 29).
- 36 František Pastrnek v kapitole *Slovenština* píše, že Slováci by sa mali vzdať slovenského spisovného jazyka a literatúry a miesto toho sa usilovať o jazykovú jednotu s Čechmi (PASTRNEK 1901:45-46).
- 37 Pozri poznámku 1.
- 38 Prezentovanie Slovákov ako obyvateľov vidieka a Maďarov, prípadne Nemcov ako obyvateľov miest korešponduje s taktikou maďarizácie na konci 19. storočia. "Za týmto účelom treba pomáhať mestá. Mestá šíria svoj jazyk bez akéhokoľvek donucovania... Jazyk mesta pohľadá jazyk vidieka bez akéhokoľvek donucovania, národnostného martírstva" (BEKICS 1883:55). Jazyk bol základným prostriedkom asimilácie: "Pojem asimilácia chápeme ako úplné a všeobecné osvojenie si maďarského jazyka" (tenže:6).
- 39 Na príspevok nadväzuje preklad state *Das Neutraer Comitatus*. In: *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien 1898, s. 253-284* (autor Julius Lovcsányi) v časti Materiály tohto čísla Slovenského národopisu.

LITERATÚRA

- BAČOVÁ, V. 1996: Etnická identita a historické zmeny. Bratislava, Veda. 198 s.
- BEKICS, G. 1883: Maďarizácia a pomáhať arčovanie s osobitným zreteľom na naše mestá. Budapešť, Athenaeum. 66 s. Preklad: Knižná redakcia R-COOK, Bratislava 2000. 66+66 s. [slov. preklad a maď. originál].
- BENDIX, R. 2001: Zwischen Weltsicht und Druckbogenpedanterie: Die Veralltäglicung einer intellektuellen, politischen und ästhetischen Vision. In: *Volkskultur zwischen Staat und Nation. Volkskunden zur Jahrhundertwende und "Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild"*. Eds. J. Fikfak, R. Johler. [V tlači].
- BERZEVICZY, A. 1900: Das Sárosi Comitatus. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 2. Abteilung. Wien 1900, s. 325-362*.
- CZAMBEL, S. 1898: Die slovakische Sprache und Literatur. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien, s. 434-446*.
- CZAMBEL, S. 1901: O spisovnej reči slovenskej. *Slovenské pohľady*, 16, (1901), soš. č. 6, s. 300-310, soš. č. 7, s. 345-348, soš. č. 8, s. 439-450, soš. č. 8, s. 503-515, soš. č. 10, s. 584-601, soš. č. 11, s. 652-685. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien 1898. 446 s. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 2. Abteilung. Wien 1900. 481 s.*
- ELKS → Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2. Bratislava, Veda 1995. 448 s.
- ES → Encyklopédia Slovenska

- Encyklopédia Slovenska. I. zväzok A-D. Bratislava, Veda 1977. 624 s.
- Encyklopédia Slovenska. VI. zväzok T-Ž Doplňky. Bratislava, Veda 1982. 776 s.
- FILOVÁ, B. (zost.) 1975: Slovensko. Ľud. 2. časť, Bratislava, Obzor. 448s.
- GYÖRGY, A. 1898: Oberungarn. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien, s. [3]-16.
- [HABSBURG], R. von 1887: Einleitung. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Übersichtsband. 1. Abteilung: Naturgeschichtlicher Theil. Wien, s. [5]-17.
- [HABSBURG], R. von 1888: Einleitung. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn. Band 1. Wien, s. [3]-6.
- HUNFALVY, J. 1888: Geografische Übersicht des Reiches ungarischen heiligen Krone. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn. Band 1., Wien s. 9-18.
- JOHLER, R. 2001: "...die Lesewelt auffordern zu Wanderung durch weite, weite Lande, zwischen vielsprachigen Nationen, inmitten stets wechselnder Bilder": Zur Geschichte des Monumentalwerkes "Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild", dargestellt am Beispiel des 1898 erschienenen Bandes "Galizien". In: Volkskultur zwischen Staat und Nation. Volkskunden zur Jahrhundertwende und "Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild". Eds. J. Fikfak, R. Johler. [V tlači].
- KILIÁNOVÁ, G. 1998: Die slowakische Volkskunde im Kontext der nationalen Bewegungen Österreich-Ungarns von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis 1918. In: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Band 101/52, (1998), s. 35-43.
- KMEŤ, A. 1901: Přírodní poměry na Uherském Slovensku. In: Slovensko. Sborník statí věnovaných kraji a lidu slovenskému. Praha, Umělecká beseda, s. 5-16.
- KUBINYI, N. 1898: Das Árvaer Comitát. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien, s. 352-375.
- Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia. Bratislava, Fortuna Print 1998. 616 s.
- LIPTÁK, L. 2000: Slovensko v 20. storočí. Bratislava, Kalligram. 376 s.
- LOVCSÁNYI, J. 1898: Das Neutraer Comitát. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien, s. 253-294.
- LOVCSÁNYI, J. 1898a: Das Turóczer Comitát. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien, s. 334-352.
- LOVCSÁNYI, J. 1898b: Das Trentschiner Comitát. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien, s. 295-333.
- LOVCSÁNYI, J. 1900: Das Zohler Comitát. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 2. Abteilung. Wien, s. 1-30.
- Magyar néprajzi lexikon F-Ka. Budapest, Akadémiai kiadó 1979. 752 s.
- MAJLÁTH, B. 1898: Das Liptauer Comitát. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien, s. 375-398.
- Máme [...]. Vlast' a svet, 7, 1892, č. 23, s. 367.
- MENCL, V. 1980: Lidová architektura v Československu. Praha, Academia. 632 s.
- MNL → Magyar néprajzi lexikon
- NIEDERLE, L. 1901: Z pravěku Slovenska. In: Slovensko. Sborník statí věnovaných kraji a lidu slovenskému. Praha, Umělecká beseda, s. 26-29.
- ORTVAY, T. 1898: Preßburg und das Preßburger Comitát. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien, s. 177-228.
- PASTEINER, J. 1898: Die urgeschichtlichen Denkmäler Oberungarns. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien, s. 17-44.
- PASTRNEK, F. 1901: Slovenština. In: Slovensko. Sborník statí věnovaných kraji a lidu slovenskému. Praha, Umělecká beseda, s. 44-56.
- PECHÁNY, A. 1898: Die oberungarischen Slowaken. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in

- Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien, s. 399-427.
- PLICKOVÁ, E. 1996: Krása hlíny. Tri storočia tradičného hrnčiarstva na Slovensku. Bratislava, Fortuna Print. 215 s.
- PLICHTOVÁ, J. 1995: Československo ako viackultúrny štát v kontexte histórie regiónu 1918-1992. In: Menšiny v strednej a východnej Európe. Zost. a redig. Skupina pre práva menšín a TWEED. Bratislava, s. 8-20.
- POTEMRA, M. 1958: Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918. Martin. 145 s.
- Rakúsko-Uhorsko v slove a obrazoch. Vlast' a svet, 2, 1887, č. 11, s. 130-131.
- SBS → Slovenský biografický slovník
- SCHMIDT, A. 1900: Das Gömörer Comitatus. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 2. Abteilung. Wien, s. 137-171.
- Slovensko. Sborník statí věnovaných kraji a lidu slovenskému. Praha, Umělecká beseda 1901. s. 214 + Slovenské spevy [příloha]. Sprac. V. Novák.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). II. zväzok E-J. Martin, Matica slovenská 1987. 529 s.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). III. zväzok K-L. Martin, Matica slovenská 1989. 448 s.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). IV. zväzok M-Q. Martin, Matica slovenská 1990. 568 s.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). V. zväzok R-Š. Martin, Matica slovenská 1992. 560 s.
- SOCHÁŇ, P. 1898: Die slovakische Volkstracht. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn V., 1. Abteilung. Wien, s. 428-434.
- SONKLAR, K. von 1887: Orographie und Hydrographie. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Übersichtsband. 1. Abteilung: Naturgeschichtlicher Theil. Wien. 328 s.
- STAGL, J. 2001: Das "Kronprinzenwerk" - Zur Einführung. In: Volkskultur zwischen Staat und Nation. Volkskunden zur Jahrhundertwende und "Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild". Eds. J. Fikfak, R. Johler. [V tlači].
- ŠKULTÉTY, J. 1901: Slovensko [...]. Slovenské pohľady, 16, (1901), s. 158-168.
- URBANCOVÁ, V. 1987: Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud. Martin, Matica slovenská. 440 s.
- [Úvod]. In: Slovensko. Sborník statí věnovaných kraji a lidu slovenskému. Praha, Umělecká beseda 1901, [nestr.].
- VRZGULOVÁ, M. 1999: Medzinárodná konferencia "Ľudové kultúry medzi štátom a národom". Slov. národopis, 47, (1999), č. 1, s. 140-108.
- WEIGAND, K. 2001: "Die österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild" ein kulturpolitisches Instrument am Ende des 19. Jahrhunderts. In: Volkskultur zwischen Staat und Nation. Volkskunden zur Jahrhundertwende und "Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild". Eds. J. Fikfak, R. Johler. [V tlači].
- ŽUDEL, J. 1984: Stolice na Slovensku. Bratislava, Obzor. 200 s. + mapová príl.

**DIE SLOWAKEI UND DIE SLOWAKEN IN DEM WERK "DIE ÖSTER-
REICHISCH-UNGARISCHE MONARCHIE IN WORT UND BILD"**
(Zur formalen und inhaltlichen Analyse der Texte und Bilder aus der Sicht der
slowakischen Ethnologie Ende des 20. Jahrhunderts:
Wahrnehmung des Werkes durch die slowakische Gesellschaft und Volkskunde)

Zusammenfassung

Das umfangreiche Werk "Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild", das um die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts entstand, ist den heutigen Forschern der Human- und Sozialwissenschaften in der Slowakei eher unbekannt. Daher begrüßten die Autoren die Möglichkeit, an einer internationalen Zusammenarbeit teilzunehmen und vom slowakischen Blickwinkel aus zur Bilanz seiner Bedeutung für die Volkskunde Ende des 20. Jahrhunderts beizutragen. Verfasser konzentrierten sich auf die formale und inhaltliche Analyse der Texte und Abbildungen in den Teilen, die das Gebiet der Slowakei betreffen, sowie auf die Wahrnehmung des Werkes in der slowakischen Gesellschaft und Volkskunde Anfang des 20. Jahrhunderts. Der Beitrag vermittelt die ersten Ergebnisse der Forschung. Aufgrund des bisherigen Studiums der Texte und Abbildungen kann man feststellen, daß der Band Ungarn V., 1. und 2. Abteilung, des Werkes "Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild" im Vergleich zu anderen zeitgenössischen Werken eine relativ korrekte Information über dieses Territorium der Slowakei und das Leben seiner Bewohner geben. Das Werk erfaßt Fakten, die für die Gründer der slowakischen Volkskunde die eigene Gegenwart bildeten, hinsichtlich ihrer Orientierung und Ziele jedoch nicht im Mittelpunkt ihres fachlichen Interesses standen. Aus diesen Gründen hat das Werk eine spezifische Stelle in der gesamten Skala der Quellen über die Slowakei und Slowaken um die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts. Seine Komplexität ermöglicht weiter, das Bild der Slowaken im Kontext der Bildern anderer Nationalitäten und Volksgruppen in der damaligen Donaumonarchie zu verfolgen und den multiethnischen und multikonfessionellen Charakter diesen Raumes in Auge behalten. Dadurch wird seine Bedeutung für die Erforschung der interethnischen Fragen und deren Geschichte in Zentraleuropa auch Ende des 20. Jahrhunderts erhöht.

Die slowakisch-national orientierten Wissenschaftler am Ende des 19. Jahrhunderts nahmen das Kronprinzenwerk nicht zu Kenntnis, ebenso wenig wie es der slowakisch-national orientierter Teil der Gesellschaft tat. Diese Tatsache verursachte, daß das Werk "Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild" in der Slowakei nach dem Zerfall der Donaumonarchie in dem neuen Nachfolgestaat, d.h. in der Tschechoslowakischen Republik auch weiter unbekannt blieb. In der Volkskunde wurde es nur ganz marginal in der Fachgeschichte erwähnt, doch als Quelle nie wirklich verwendet und bewertet.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Ročník 49, 2001, číslo 1

Vychádza štvrťročne

Hlavný redaktor:

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Tatiana Podolinská, PhD.,

Redakčná rada: Doc. Ľubica Droppová, CSc., Prof. Gyivicsán Anna, DrSc. (MR), Mgr. Martin Kanovský, PhD., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Jan Krist (ČR), Doc. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, Doc. Magdaléna Paríková, CSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc. (ČR), PhDr. Miroslav Válka (ČR).

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma

Slovak Academic Press, spol. s r. o. P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 49, 2001, Number 1

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Address of Editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia
and SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 49, 2001, No 1

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 49, 2001, Nr. 1

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
ČASOPIS ZA MLYNSKÝ STAV
